

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра історії України
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
Сімейно-шлюбні відносини другої
половини XVIII – першої половини XIX ст. на
Лівобережній Україні
(за матеріалами метричних книг)

студента: Яговенка Олександра Сергійовича

Науковий керівник:

Крупенко Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Рецензент:

Допущено до захисту:

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена сімейно-шлюбним відносинам другої половини XVIII - першої половини XIX ст. на Лівобережній Україні (за матеріалами метричних книг).

На підставі аналізу історіографії та джерельної бази доведено, що дана проблема не знайшла всебічного висвітлення у вітчизняній історіографії, охарактеризовано метричні книги, їх інформативність та особливості.

Автором було розкрито основні етапи становлення сім'ї, розглянуто ключові аспекти сімейно-шлюбних взаємин, виокремлено особливості правового регулювання відносин, визначено сутність родинних зв'язків та віросповідання, виявлено спрямованість церковної політики на сімейно-шлюбні процеси, узагальнено особливості сімейно-шлюбних відносин окресленого періоду.

Ключові слова: сім'я, шлюб, церква, метричні книги, Лівобережна Україна.

ANNOTATION

The master's thesis is devoted to family and marital relations of the second half of the XVIII - the first half of the XIX centuries. on the Left Bank of Ukraine (according to the materials of metric books).

Based on the analysis of the historiography and the source base, it was proved that this problem was not comprehensively covered in the domestic historiography, the metrical books, their informativeness and peculiarities were characterized.

The author revealed the main stages of family formation, considered the key aspects of family-marital relations, highlighted the peculiarities of legal regulation of relations, determined the essence of family ties and religion, revealed the focus of church policy on family-marriage processes, summarized the features of family-marriage relations outlined period

Key words: family, marriage, church, metric books, Left Bank Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Стан наукової розробки проблеми	8
1.2. Джерельна база	13
РОЗДІЛ 2. СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ДОРЕФОРМЕНОЇ ДОБИ.	24
2.1. Трансформація інституту сім'ї та особливості шлюбної поведінки населення.....	24
2.2. Роль церкви та держави в процесі регулювання шлюбно-сімейних взаємин.....	41
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	64
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання родинних взаємин загалом і шлюбу, зокрема, привертає увагу вчених різних галузей науки. Історія, соціологія, філософія, психологія, враховуючи їхню специфіку, дозволяють всебічно, ґрунтовно та цілісно вивчити ключові аспекти сімейно-шлюбних відносин. Реалії сьогодення змушують нас, по-новому поглянути на інститут сім'ї, власне, на законодавство, що регулює цю сферу. Тема не втратила своєї актуальності та гостроти в українському політикумі, засобах масової інформації, телебаченні тощо.

За тривалу історію людства саме сім'я, родина формувала і формує патріотичні цінності, світоглядну поведінку громадян держави. Правильними, на нашу думку, є слова, що сім'я – це те первинне середовище, де людина повинна вчитися творити добро. Родинна історія яскраво ілюструє цікаві, інколи суперечливі, а часом, і, драматичні періоди нашої історії. У цьому плані цінним є сімейно-шлюбні відносини другої половини XVIII - першої половини XIX ст. на Лівобережній Україні (за матеріалами метричних книг). Метричні ж книги це саме той комплекс джерел, які дозволять всебічно та ґрунтовно проаналізувати вище окреслену проблему, яка набула свого актуального звучання, а часом і гостроти в наші дні.

Адже усім відомо, що сім'я як мала соціальна група, соціальний інститут тісно пов'язана з економічними, політичними, соціальними і культурними умовами життя. На неї впливають інші соціальні інститути: політика, система моралі, релігія тощо. Звідси, сім'я носить конкретно історичний характер. І саме сім'я захищає людину від усіх життєвих негараздів. Коли в державі війна, в суспільстві криза, в магазинах усе надто дороге, на роботі виникають проблеми, рідний дім стає найнеобхіднішим, найулюбленішим місцем.

Переосмислення суті сімейно-шлюбних відносин, вибір дієвого алгоритму їх вивчення є показником стабільного суспільного розвитку, маркером становлення громадянського суспільства.

На сьогоднішній день, можемо з впевненістю констатувати, що розробка порушеної теми в сучасній історіографії не дає змоги створити цілісну картину сімейно-шлюбних відносин другої половини XVIII - першої половини XIX ст. на Лівобережній Україні (за матеріалами метричних книг), що в свою чергу визначає нагальну необхідність всебічного теоретичного та практичного аналізу окресленої проблеми.

Об'єкт дослідження – шлюб і родина українського населення Лівобережної України.

Предмет дослідження – особливості та специфіка сімейно-шлюбних відносин.

Мета полягає у дослідженні та аналізі ключових факторів і причин, що регламентували інститут шлюбу та сім'ї Лівобережжя.

Згідно поставленої мети магістерське дослідження потребує вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми;
- охарактеризувати метричні книги, їх інформативність та особливості;
- розкрити основні етапи становлення сім'ї;
- розглянути ключові аспекти сімейно-шлюбних взаємин;
- виокремити особливості правового регулювання відносин;
- визначити сутність родинних зв'язків та віросповідання;
- виявити спрямованість церковної політики на сімейно-шлюбні процеси;
- узагальнити особливості сімейно-шлюбних відносин окресленого періоду.

Хронологічні рамки дослідження окреслено другою половиною XVIII – першою половиною XIX ст. Вони зумовлені періодом поглинання українських земель імперією, еволюцією інституту сім'ї, унормуванням різних галузей права, які регулювали дану сферу.

З другої половини XVIII ст. зростає вага та значення статистичної документації цивільного характеру і матеріалів церковних установ, яких потребували політичні, церковні діячі, представники наукових кіл. Саме

метричні книги вміщували в собі той пласт потрібної інформації, який дозволяв з максимальною об'єктивністю дослідити сімейно-шлюбну складову Лівобережжя.

Географічні межі наукової роботи охоплюють історичний регіон Лівобережної України.

Теоретико-методологічна основа Під час виконання роботи автор керувався принципами історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. На основі науково-критичного аналізу різноманітних джерел та літератури вдалося з належною повнотою реконструювати тогочасні події вітчизняної історії. Намагаючись з'ясувати сутність, зміст та специфіку сімейно-шлюбних відносин були застосовані наступні методи – порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ретроспективний, що дозволили розкрити наукову проблему й запропонувати аргументовані висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота є комплексним дослідженням, у якому простежуються визначальні процеси сімейно-шлюбних відносин. Наукова новизна роботи знайшла свій конкретний вияв у тому, що в ній синхронно проаналізовано масив вітчизняних та зарубіжних джерел та історіографії, яка вивчала родинні аспекти життя зазначеного періоду. В магістерській роботі виділено ключові напрями та проблематику досліджень, окреслено основні історіографічні періоди її вивчення, обґрунтовано класифікацію і розкрито специфіку історичних джерел.

Наукове та практичне значення роботи полягає в тому, що її результати, методологія та методика дослідження можуть бути використані для поглибленого вивчення даної та суміжної проблематики, а також при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії України. Відповідні напрацювання можуть бути корисними і при розробці відповідних спецкурсів для студентів закладів вищої освіти.

Публікації. Основні положення магістерської роботи викладено у науковій статті, опублікованій у історичному альманасі: збірнику наукових

праць студентів факультету філології, історії та політико-юридичних наук. – Вип.15. – Ніжин, 2022. – С.84–89.

Структура роботи обумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Вона складається зі вступу, двох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків, 65 сторінок основного тексту, списку джерел і літератури (130 позицій) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

За останнє десятиліття в вітчизняній історіографії зросла кількість праць, присвячених проблематиці сімейно-шлюбних взаємин, що в свою чергу вимагає від історичної науки об'єктивного та всебічного дослідження питання. Тому, вкрай необхідні і перспективні як в науковому, так і в громадсько-політичному плані дослідження дають змогу всебічного, комплексного і цілісного аналізу проблеми сімейно-шлюбних відносин другої половини XVIII – першої половини XIX ст. на Лівобережній Україні (за матеріалами метричних книг).

Тому логічним буде наукові роботи, які висвітлюють історіографію питання розділити на кілька груп. До першої належать праці українських етнографів І. Манжури [51], Я. Новицького [83], М. Сумцова [121], В. Гнатюка [21 - 26], М. Маркевича [57], Ф. Вовка [126], які розкрили обряди родинного циклу, побут та вільний час членів сім'ї, відображення та правила традицій, які пов'язані з шлюбним союзом і подружнім життям.

Протягом XIX ст. зростає інтерес до дослідження прав сільського населення як офіційних так і звичаєвих. Вчені почали аналізувати дослідження сімейних відносин у шлюбі від моменту його утворення, прослідкувавши їх еволюцію. Сімейні відносини регулювалися у правовому руслі, про що ми можемо побачити у працях істориків О. Боровиковського [17], М. Владимирського-Буданова [22], О. Єфименка [34], О. Кістяківського [38], В. Мухіна [52], О.Смирнова [120].

Варто виокремити в цьому ключі ґрунтовні статистичні дослідження, які опубліковані у 1916 р. у збірнику за редакцією науковців, як Ф. Волков, М. Грушевський, М. Ковалевський, Ф. Корш, А. Кримський, М. Туган-Барановський, О. Шахматов [15]. Саме в ньому прослідковано антропомічні

особливості, історичні аспекти розвитку населення українських земель та його мови.

Інша група робіт представлена доробком радянських вчених, які досліджували широкий спектр питань проблеми, окрім релігійного. Це відбувалося з причини, що ставлення тогочасної влади загалом до церковних інституцій було вкрай категорично негативним, а також через те, що політика держави пропагувала соціалістичний тип сім'ї. У ході посилення тоталітаризму в Радянському Союзі, історіографія зазнала впливу ідей марксизму, що в свою чергу суттєво звужувало спектр досліджень. Прояв цього можна спостерігати в наукових студіях Я. Бранденбурзького [18], В. Нікольського [81]. Цими авторами було здійснено аналіз інституту сім'ї, особливостей процесу розлучення.

З часом, в 60-х – 80-х роках ХХ ст., ситуація в СРСР змінюється, що спричинило зростання уваги представників історичної науки до окресленого питання. З'являються роботи науковців, що вивчають етнографію, фольклор інші аспекти культури сімейного життя. В. Борисенко [17], Н. Гаврилюк [20], П. Дарманський [29], Н.Здоровега [34], О. Кувеньова [43–44], в своїх працях, крім усього іншого, дослідили традиції в сім'ї.

Сім'ї українців в процесі еволюції, намагалася показати у своїй праці О. Кравець [42]. Робота, на наш погляд, є досить ґрунтовною, оскільки, в ній комплексно досліджується побут сім'ї українців. Авторка веде мову про те, яку форму мала сім'я, кількість членів родини, родинні взаємини, особливості виховного процесу дітей. Крім того, в історичній розвідці розкривалася низка питань, а саме: яким чином формувався інститут шлюбу в Україні та які були особливості цього процесу; розглянуто етапність розвитку сім'ї; проаналізовано джерела та названо час, який є піком розповсюдження на території держави такого явища як мала сім'я. Недоліком, на нашу думку, може слугувати те, що праця написана у формі нарисів, що унеможливило авторці надати аналіз та деталізувати сімейну ієрархію, права та обов'язків в родині. Поясненням може бути те, що науковиця не використала чіткої

термінології та необхідних понять, при цьому скористалася методологією, яка була досить суб'єктивною і однобічною. В свою чергу, це зашкодило їй розкрити, повною мірою, питання виникнення, на досліджуваній території, інституту малої сім'ї і перетворення більш складних сімейних форм. Це все спричинило те, що О. Кравець залишила питання щодо генези та еволюції утворення, подальшого існування шлюбно-сімейного інституту населення України, відкритим.

З розпадом Радянського Союзу з'явилася унікальна можливість неупередженого всебічного вивчення питання сімейно-шлюбних взаємин. Найбільшої уваги заслуговують ґрунтовні роботи вітчизняних науковців, які проводять свої дослідження, базуючись на широкій джерельній базі, використовують новітні підходи й методи, зосереджують свій науковий інтерес на недостатньо або взагалі невивчених сюжетах.

У 80-х роках минулого століття О. Пономарьов [97], у своїй праці охарактеризував відносини в середині сім'ї та звичаї і обряди під час шлюбної церемонії. Це дослідження було важливим в контексті того, що сім'я в своєму історичному розвитку виокремлювалася в окремий напрямок історії – соціальний.

Такі ж бачення в своїх роботах використовували й інші науковці на пострадянських теренах. Нові погляди на історію розвитку родини, можемо прослідкувати у працях Ю. Гончарова [32], Б. Миронова [53–55], Н. Пушкарьової [108–110].

Протягом останнього десятиріччя, сім'я досліджувалася через призму перетину шляхів таких сфер життя, як соціально-економічної, політичної та демографічної, з усіма процесами, що в них відбуваються. Проте, приходимо до висновку, що науковці цього періоду почали все ж розглядати сім'ю з точки зору мінливості, а не як це було раніше, коли її вважали сталою, консервативною одиницею.

Значну роботу провела вітчизняна дослідниця О. Кісь [36], що визначила гендерні аспекти суспільного буття. Вона відтворила цілісну картину

становища жінки в українській сім'ї, коло її прав та обов'язків. Крім того, порівняла дієвість кодифікованого та звичаєвого права у регулюванні повсякденного життя жінки, класифікувала її соціальні ролі. Авторка, на наш погляд, досить вдало проаналізувала механізми відтворення гендеру в українській сім'ї, тобто форми, способи і засоби тендерної соціалізації дівчат різного віку.

Один з українських дослідників, львів'янин Р. Чмелик [127] у своїй монографії показав шлюбні та родинні відносини населення, яке проживало на території України, вказавши на їх особливості. Його робота містить теоретичні відомості і польові дослідження структури і функцій малої української селянської сім'ї. Цей основний тип організації родинного побуту українців аналізується, як самостійна одиниця суспільства, яка повноцінно і комплексно здійснювала необхідні обов'язки і завдання, стосовно кожного її члена і громади в цілому. Значний акцент зроблено на позитивному досвіді організації традиційної сім'ї.

Слід звернути неабияку увагу на роботу М. Гримич [27], присвячену традиціям та звичаям і правам українців. Автор здійснила аналіз звичаїв, сім'ї, шлюбних обрядів у культурі українського народу.

Плідно працює в напрямку всебічного вивчення історії розвитку сім'ї І. Петренко [86], яка в своєму дослідженні розглянула те, як впливають церковні інституції, законодавство, звичаєве право на щоденні сімейні практики, виявила їх особливості. Авторка проаналізувала релігійні заклади та стосунки у сім'ї населення українських земель у XVIII ст. Нею було зазначено, що такі відносини підлягали впливу політичних поглядів імперії, що проявлялося у постійному регулюванні владою сімейної сфери. У праці І. Петренко зазначається, що сімейні взаємини регулювалися цивільним і кримінальним законодавством, низкою інших нормативних документів імперії, а також релігійними законодавчими актами. Принагідно зауважимо, що останні слідували в фарватері офіційної державної ідеології. На основі першоджерел було проаналізовано етичну складову шлюбності. Значна увага

зверталася на родинні конфлікти, було відтворено роль церковних діячів у повсякденному житті прихожан, наголошено на прагненні до традиційних сімейних цінностей, зазначено, що ієреї, які служили в парафіях не завжди сумлінно виконували свої обов'язки, не дотримуючись відповідного законодавства, чим подавали негативні приклади мирянам.

Неабияку наукову цінність становить науковий доробок О. Бороденко [4-16]. Її фундаментальна, праця через призму історичного розвитку, показує діяльність інституту сім'ї та шлюбу жителів Лівобережжя, які сповідували православ'я. Крім того, авторка провела широкий аналіз шлюбу в різносторонніх аспектах. О. Бороденко дослідила як на шлюб впливало цивільне та церковне законодавство, вказала граничні вікові межі, що дозволяли одружуватися, зазначила яка пора року була оптимальною для шлюбності, окреслила проблеми у подружніх стосунках, наголосила на статеві аномалії.

Ще однією дослідницею, котра займалася вивченням питань шлюбності українського народу через призму традицій була І. Ігнатенко [33].

Еволюційним процесам в сім'ях українців присвячені роботи В. Калініченка [34], О. Михайлюка [72], Ю. Присяжнюка [103], українських дослідників сучасності.

Ю. Качан [35–36] шлюбно-сімейні відносини прослідковує через категорійний апарат статистичної звітності, а саме даних про народжуваність, смертність, кількість утворених шлюбів і розлучень, кількісний склад українських родин.

Вивченню окремих аспектів метричних книг, про які мова йтиме в наступному параграфі, присвячено праці С. Гузенкова [] Ю. Легуна [46], В. Левченка [45], Н. Лобко [49], В. Мордвінцева [73–77], І. Скочиляса [121], М. Філіпової [125].

Загалом праці вітчизняних науковців вирізняють власні оригінальні напрямки наукових досліджень, висвітлюючи специфіку демографічної поведінки населення Гетьманщини в період ранньомодерної історії. Їхні

розвідки є інформативно насиченими для висвітлення обраної теми та розкривають нові аспекти для з'ясування особливостей шлюбно-родинних відносин у суспільстві.

В результаті історіографічного аналізу з теми магістерської роботи, можна зробити висновок, що подальше дослідження даної проблеми є актуальним та потребує подальшого вивчення.

1.2. Джерельна база

Комплексом історичних джерел, які вміщують інформацію про громадянський статус особи – дата народження, прийняття Христа, дата обряду вінчання, дата смерті і дата відспівування – є метричні книги. На території сучасної України останні датуються XVI ст.

Метричні книги вміщують вичерпні дані про всі прошарки українського суспільства. В них чітко можна простежити міграції людей. Проте, саме вони є історичними джерелами, які досліджувалися меншою мірою і на них мала вплив кон'юнктура.

Заповнення таких книг займалося лише духовенство в церковній установі. Нотатки метричних книг, крім функції фіксації даних виконували й інші. Крім дат, які відповідали дню народження, вінчання, смерті, записувалися й інші біографічні дані. Це внесло значний вклад у сучасні дослідження, адже вони, крім статистичної, демографічної, правової і наукової складової, містять ще й матеріали щодо родоводів сімей.

Велика кількість церковників вводила практику заповнення метричних книг. Серед них слід виділити Петра Могилу, який у 1646 р. опублікував „Требник“, Антонія Винницького з його працею „Метрика церковна“, датована 1675 р. До таких діячів ще можна додати Варлама Ясинського та Йосифа Шумлянського [80, с.172].

Щодо українських земель, які на той час входили до Російської імперії, то метричні книги почали обліковувати населення, що сповідувало

православ'я, у 1702 році, керуючись указом Петра I „Про подання до Патріаршого духовного наказу парафіяльними священиками щотижневих відомостей про тих, хто народився і помер“. Прикладом ведення таких книг послідувала і вся територія імперії, оскільки в 1722 р. було видано додаток до Духовного регламенту, який був датований 1721 р., в якому мова йшла про обов'язкове заповнення таких книг на всій, без виключення, території.

20 лютого 1724 р. був виданий Синодський указ „Про утримання священнослужителями метричних книг для запису народжених, вінчаних і померлих, і про передачу таких щороку до Архієреїв“. Даний указ роз'яснював причину заповнення таких книг. Вона полягала у тому щоб рахувати кількість людей, що народжуються і одружуються та помирають на теренах Російської імперії.

Згідно цього регламенту Святіший Синод був зобов'язаний розробити дизайн книги та форму її наповнення. Так, вона повинна була складатися з трьох частин, які відповідно заносилися дані про дату народження, хрещення, відомості про обряд вінчання та дату смерті і відспівування померлого. Проте така форма запису увесь час змінювалася. А в 1806 р. метричні книги вже почали друкуватися. Остаточний варіант даної книги був прийнятий у 1838 р. разом з правилами їх заповнення.

В окремі метричні книги обов'язково було необхідно записувати жителів, які не були православними. Починаючи з 1826 р. в такі книги почали записувати дані про римо-католиків, у 1832 р. – про людей мусульманської віри та тих, хто сповідує лютеранство, у 1835 р. – для іудеїв. Слід звернути увагу на те, що записами даних російською мовою передували записи мовами, які були характерними для конфесій, які не сповідали православ'я. Це були арабська, німецька, латинська, польська мови.

У метричних книгах можна прослідкувати як виглядали різні записи. Так, запис про хрещення новонародженого, уміщував дані про дату її

хрещення. Також там було написано прізвище, ім'я, по батькові батька дитини, його місце проживання, про те, який у нього був соціальний статус та яка в нього професія. Щодо матері, то тут запис містив лише її ім'я та по батькові. Також у книзі була інформація про те, до якої віри належать батьки та чи законний їх шлюб, обов'язково зазначалися прізвище, ім'я, по батькові хрещених батьків з зазначенням місце проживання та соціального статусу обох. Наступний запис містить інформацію про ім'я священника, який здійснив обряд. Під час хрещення видавалося свідоцтво, в разі втрати якого робилася відповідна позначка все в той же книзі.

Ще одним видом запису у метриках є занесення інформації про вінчання. Даний запис інформував про дату заключення шлюбу. Щодо молодят, то про них було записано такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, вік наречених, місце проживання, суспільний статус, приналежність до релігії, кількість попередніх шлюбів. Якщо дівчина одружувалася вперше, то в записі зазначалося прізвище її батька, якщо вона вже була перед цим в шлюбі, то прізвище колишнього чоловіка. Наступним записом була інформація про поручителів. Вона містила дані про її імена, місце проживання та соціальний статус. Як і в записах про хрещення, так і в цих, зазначалося ім'я священника, записувалася притча та вказувалася дата таїнства.

Важливим записом у метричних книгах був запис про відспівування. У ньому містилися такі дані, як дата смерті, наступна дата поховання та відспівування. Обов'язково зазначалося місце проживання померлого, його соціальний статус та ім'я що включало в себе також і прізвище та по батькові. Якщо помирав хтось із дітей, то вказувалися батьки, якщо хтось із жінок, то записувався соціальний статус чоловіка. В книгах нотувалася причина смерті, вказувався вік померлого, ім'я священнослужителя та місце, де був захоронений померлий.

У метричних книгах різних конфесій записи дещо відрізнялися і могли нести різну інформативність. Так, у духовних установах католиків у таких книгах при записі даних про новонароджених та при обряді вінчання, для тих і для інших, записувалося дівоче прізвище матері. Дані ж про померлого містили увесь перелік його родини. Така інформація мала набагато більше значення, оскільки вона була необхідна, наприклад, для генеалогічного дослідження. Але великим мінусом було і те, що у всіх іменах відсутнє по батькові.

Метричні книги заповнювалися і зберігалися в церковних установах, де проходили всі обряди. Священнослужителі були зобов'язані, один раз на календарний рік, копіювати записи цих книг та надсилати до вищих духовних установ. Так, православні надсилали такі копії до Консисторії, римо-католики – до деканатів, а іудеї – до рабинатів. Консисторський том міг містити дані лише за один рік, проте там були дані з усіх церковних установ міста [1, с.78].

У лютому 1764 р. згідно указу, священнослужителі зобов'язувалися заповнювати відомості та таблиці про новонароджених, вінчаних та померлих.. Після цього, в обов'язковому порядку, подавати їх до Священного Синоду. Таку документацію повинні були вести представники всіх конфесій. Указ окреслював, те яку інформацію повинно було фіксувати духовенство: „вести детальні таблиці про померлих кожного місяця людей, їх вік, і від якої саме хвороби помер“ [62, с.112]. В указі була розроблена форма, яку священнослужителі повинні були заповнювати і надіслати Синоду. Вона містила дані про кількість народжених, при чому вони поділялися на мертвонароджених, таких, які народилися не в шлюбі і підкидьків. Також була записана інформація про одружених та померлих. Щодо тих, хто вінчався, зазначалося, в якому статусі хто був, наприклад, холостяк, дівиця, вдівець, вдова. Дані про померлих, містили інформацію

про вік, при чому він групувався по п'ять років, та зазначалося від яких хвороб хто помер [78, с. 240].

5 серпня 1775 р. Синод видав ще один указ „Про заходи, які б відвернули від незаконного шлюбу“. В ньому йшла мова про те, що перед тим як брати шлюб, необхідно сповістити про це священнослужителя приходу до якого відносяться наречені. Якщо суспільство, рідня та священник все ж дозволили укласти цей союз, то останній у метричній книзі робив записи, в яких вказував імена одружених, кількість їх років, дату заключення шлюбу та трьох дозволів про утворення сім'ї. Крім того, засвідчити відсутність перешкод необхідно було і свідкам. Після дотримання всіх цих процедур священник терміново повинен був їх обвінчати.

Саме цей указ регламентував не тільки про те, яка інформація була занесена до метричної книги, а й те, що їх необхідно було надсилати, по закінченню календарного року, туди, де вони їх отримували для заповнення.

Указ датований 23 листопада 1779 р. „Про постійне утримання метричних книг у всіх парафіяльних церквах“ відіграв важливу роль в удосконаленні метричних книг [104, с.225]. Він вкотре наголосив на те, що метричні книги потрібно заповнювати у двох примірниках, для того щоб вони були як у церквах, так і в Консисторіях: „ті зошити, по закінченню кожного року, в перших місяцях обов'язково через Духовні управління, за рукоприкладством священно і церковнослужителів, збирати в Консисторії і утримувати, поділяючи по містах з повітами, щороку в особливій палітурці, а такі ж заручні і при церквах у різниці залишаючи, зберігати, щоб у будь який час, коли про щось потрібні будуть довідки, без жодного сумніву на їх основі можна було, в цьому всіх священно і церковнослужителів зобов'язати підписом, а крім того над ними, щоб ніким нічого не було

втрачено, і Благочинним, під час огляду церков, ті книги свідчать“ [112, с.328].

Починаючи з 1779 р. заклався фундамент системи, яка б мала на меті перевіряти метричні книги.

Як зазначалося вище, священнослужителі повинні були вести метричні книги у двох примірниках: приходський та консисторський. Остання брошурувалася в один фоліант, який складався з метричних книг приходів та повітів. Консисторські книги, згідно указу Синоду, датованого травнем 1802 р. „Про утримання у вказаному порядку метричних книг“, в самому кінці повинні були містити запис про те, що списки, які в них містилися підписані і зберігаються у церковній установі. Таким чином, сенс цього полягав у тому, що консисторська книга ставала по своїй суті оригіналом, а приходська –копією [94, с. 97 - 103].

У серпні 1802 р. був виданий наступний указ, який мав запобігти неправильному веденню записів у метричних книгах. У ньому писалося: „для правильного наперед обчислення населення, наказуємо: в той же самий час, як парафіяльні священники подають у своєму керівництву відомості про одружених, новонароджених і померлих, такі ж доставляти міській і сільській поліції, куди слід; і по закінченню кожного року звіряти їх з консисторськими“ [63, с.480].

Виданий Синодом указ 5 березня 1803 р. „Про видачу із Консисторій, за вимогами Присутніх місць, виписок та свідоцтв з метричних книг про народження, одруження та померлих“ надавав дозвіл Консисторії надавати свідоцтва та виписки, інформація про які знаходились у метричних книгах.

У 1838 р. був виданий указ „Про ведення метричних книг за новими формами“, згідно якого свідоцтва та виписки, можна було отримати лише з дозволу Синоду. В ньому зазначалося: „для найточніших посвідчень надати бажаючим отримувати від священників з дотриманням метричних свідоцтва

негайно після запису. Свідоцтва ці повинні бути не інше що, як виписати слово в слово відомої статті метричної книги без жодної зміни та упушення. Свідоцтва ці повинні бути підписані всіма членами приходу, що там знаходяться, і затверджені церковною печаткою“. Проте указ говорив і про те, що „такі свідчення не можуть замінювати Консисторського метричного свідоцтва, а повинні служити тільки запобіжним і допоміжним документом; повну силу можуть отримати тоді, коли будуть представлені в Консисторію і затверджені її підписом у тому, що вони виявилися вірними з метричною книгою, що зберігається в Консисторії“ [79, с.300].

У 1805 р. при перегляді метричних книг Священний Синод помітив, що до них не заносяться дані про осіб, що вінчаються, якщо такі мають різний соціальний статус. Таке відбулося, щоб наречені могли уникнути нарікань від сім'ї та ганьби від людей. Діти ж народжені в такому шлюбі часто не визнавалися і це призводило до непорозумінь. Тому Священний Синод змушував церковників заносити у метричні книги дані про такі шлюби.

Друковані бланки, які використовували, спочатку для ведення консисторських книг, почали друкуватися 1806 р. Згодом служителі церкви через клерки у Консисторії замовляли такі екземпляри собі, проте на практиці вони заповнювали метричні книги від руки [80, с.172].

Указ „Підтвердження про ведення метричних та звичайних книг в належному порядку, і про доставку таких, за вимогою Присутніх місць, довідок із самих Духовних Консисторій“, був виданий Синодом 22 лютого 1812 р. Згідно нього церковники повинні були тримати у належному стані не тільки метричні, а й обшукові книги.

Накази подальших років все більше регламентували ведення метричних книг, видання довідок з метрик тощо [88, с.105].

Нова форма ведення метричних книг була зазначена в указі Синоду від 7 лютого 1838 р. „Про ведення метричних книг за новими формами“.

Відтепер у них були додані колонки в яких підтверджувалися священнослужителями і свідками події: „батькам і хрещеним батькам немовлят, а також тих хто одружується, з поручителями, надавати будуть те, що побажають, особисто засвідчуючи в церквах вірність метричних показників“ [89, с.162].

Загальнодержавного значення набули вже в грудні 1889 р. коли вийшов відповідний указ Синоду [99, с.270].

Як ми вже зазначали вище, за принципом документування та зберігання метричні книги поділялися на парафіяльні та консисторські. Консисторський примірник включав метричні зошити народження, одруження та смерті за один рік за усіма парафіями одного повіту чи міста. Парафіяльний – записи народжень, шлюбів та смертей однієї парафії за декілька років. З середини ХІХ ст. кожний вид реєстрації вівся в окремій книзі. Повну юридичну силу мали документи, що були видані на підставі консисторського примірника.

Метричні книги неправославних конфесій у Російській імперії законодавчо оформилися пізніше: обов'язкове ведення метричних книг розповсюдилося на католицьку церкву з 1826 р. У 1832 р. реєстрація введена для євангелічно-лютеранської церкви, а 1835 р. – для єврейських громад, значно пізніше для розкольників (1874 р.), баптистів (1879 р.), інших сектантів (1906 р.).

У Держархіві Чернігівської області зберігається 9699 одиниць збірників метричних книг, що охоплюють усі вище згадані адміністративно-територіальні одиниці Лівобережної України від 1722 до 1933 рр. Вони сконцентровані в 11 фондах, найбільше – у фондах Новгород-Сіверської, Полтавської та Чернігівської духовних консисторій і Прилуцького духовного правління.

Метричні свідоцтва про шлюб доповнюють інші шлюбні документи. Основою шлюбного права у Російській імперії стала православна етика, яка

відображена у Кормчих книгах – збірниках церковних та світських законів [93, с.234].

У XVIII – на початку ХХ ст. шлюбне законодавство знаходилося у віданні Священного Синоду. За Кормчою книгою заборонялося брати шлюб особам чоловічої статі раніше 15 років, а жіночої – 12 років.

Указом 1774 р. шлюбний вік жінок збільшили до 13 років. А 1830 р. документом був визначений вік для чоловіків – 18 років, для жінок – 16 років (виключення становили лише жителі Кавказу). Єпархіальні архієреї мали право за необхідності дозволяти шлюби, коли нареченому або нареченій не вистачало не більше ніж півроку до встановленого законом віку вступу у шлюб.

Офіцери могли одружуватися не раніше 23 років. Ті, хто брав шлюб раніше, звільнялися з дійсної служби у запас, а шлюб залишався у силі. Обмеження у віці при одруженні існували і для священнослужителів: диякон – 25 років, іподиякон – 20, пресвітер – 30 років.

Одружуватися заборонялося особі у віці понад 80 років. За церковними законами найбільшим віком для взяття шлюбу вважався вік 60 років; тому тим, хто одружувався після 60 років, потрібен був дозвіл архієрея. З 1860 р. перешкодою для шлюбу стала й велика різниця у віці між нареченими [36, с. 53 - 60].

Заборонялось брати четвертий шлюб. Одружуватися у третій раз мирянам не заборонялося, але священник своєю владою накладав церковну спитимію. Третій шлюб був заборонений псаломщикам.

Той, хто бажав побратися, повинен був заздалегідь повідомити парафіяльному священику своє ім'я, прізвище, стан та чин, а також ім'я, прізвище та стан нареченої. Після цього проходило оголошення, тобто з'ясування перешкод до шлюбу. З 1900 р. це передшлюбне свідоцтво було відмінено. Якщо після оголошення жодних перешкод до шлюбу не

виявлялося, то священнослужителі складали шлюбний запис із точним дотриманням його форми [86, с.109].

Шлюбним записом (передшлюбне опитування) називався документ, який складався напередодні вінчання причтом церкви і засвідчував відсутність родинних зв'язків між тими, хто брав шлюб. Ці документи були запроваджені у 1765 році.

Їхня форма остаточно сформувалася до 1837 р. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у шлюбних записів з'явилась інша назва – передшлюбні свідоцтва. Ці документи містили наступні відомості про осіб, які брали шлюб: прізвище, ім'я, по батькові, вік, стан, чин, сімейний стан. Шлюбні записи заносилися до шнурових книг, які скріплювалися печатками духовних консисторій.

У каталозі усі ці види документів значиться як перед шлюбні опитування. У фондах Державного архіву Чернігівської області їх зберігається 214 одиниць [129].

Інформацію Метричних книг доповнюють і сповідні книги (відомості, розписи), які відносяться до документів церковного обліку.

Перша інструкція про їхнє ведення датована 1697 р. Форму сповідної книги, яка збереглася до кінця їхнього існування майже незмінною, визначив указ 1737 р. Переважаючим часом для сповіді був Великий піст. Тим, хто не встигав сповідатися під час Великого посту, дозволялося це зробити у будь-який інший час. Як правило, це були пости Петра та Павла, Успенський та Різдвяний.

Формуляр сповідної відомості був наступним: у першій графі зазначався порядковий номер будинків або дворів, у другій – кількість в них осіб, окремо чоловіків та жінок. Якщо родина повна, то прізвище частіше записували один раз для усіх членів родини, для подружжя вказувалося ім'я та по батькові, а для їхніх дітей лише ім'я. Якщо один з подружжя помер, то щодо іншого зазначалося удівство, далі – окремо для чоловіків та жінок

вік на даний рік кожного члена родини. У розпис вносилися імена усіх дітей старше 1 року, але при цьому у графі про сповідання священник ставив прочерк.

У фондах Новгород-Сіверської, Полтавської та Чернігівської духовних консисторій, Прилуцького духовного правління їх налічується 8317 одиниць збірників, які розміщені у каталозі у рубриці «Списки парафіян» [128]. Сповідні розписи офіційно припинили своє існування у 1917 році. Але органи радянської влади здійснювали контроль за діяльністю релігійних громад після відокремлення церкви від держави. У фондах адмінвідділів і відділів управління виконкомів відклалося 179 одиниць збірників списків парафіян релігійних громад різних конфесій Чернігівщини.

Серед метричних та сповідних книг, що зберігаються в Держархіві Чернігівської області, є по таких населених пунктах, що зараз входять до складу Київської, Кіровоградської, Сумської, Полтавської, Черкаської областей України, Брянської області російської федерації та Гомельської області Республіки Білорусі.

Підводячи підсумки, констатуємо, що метричні книги заповнювалися та зберігалися в церковних установах, де проходили обряди хрещення, вінчання, відспівування. Церковникам необхідно було один раз на рік робити копії з цих книг та відправляти до вищестоящих за рангом структур. Примірник, який залишався у парафії містить дані про обряди хрещення, вінчання, похорон. Консисторській вміщав всі ці дані, але не одного приходу, а всіх міських церков.

Більша частина метричних книг на сьогодні зберігається в церквах, а копії – у Консисторіях. Проте зустрічаються і такі випадки коли обидва примірники можна віднайти в колекціях архівів.

Деякі регіони України зберегли метричні книги у архівах відділів реєстрації актів цивільного стану. Проте більшість з них вилучена, що складає труднощі для наукових досліджень.

Разом з тим слід пам'ятати, що в тогочасному українському суспільстві тільки священик був єдиною компетентною особою, що переважно добре орієнтувалася в природному русі людності й могла в разі потреби надати достовірні відомості щодо народження, вінчання, смерті, віровизнання, національності та станового походження тої чи іншої особи.

РОЗДІЛ 2

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ДОРЕФОРМНОЇ ДОБИ

2.1. Трансформація інституту сім'ї та особливості шлюбної поведінки населення

Протягом століть осередком культури і традицій народу залишається сім'я. Сім'я завжди була і, мабуть, залишиться для кожної людини тією відправною точкою, з якої починається її моральне становлення, самоусвідомлення, пізнання себе. Якщо прослідкувати за життям людини, то ми бачимо, що вона народжується в сім'ї, росте і розвивається в ній, разом із нею старіє.

Розглядаючи еволюцію змісту поняття “сім'я”, слід звернути увагу на низку визначень.

З етнографічної точки зору, сім'я є групою людей, що пов'язані шлюбними зв'язками або кровною спорідненістю. Ці люди характеризуються спільністю побуту, взаємодопомогою та моральною відповідальністю. Дане поняття налічує немало кількість синонімів в українській мові, найуживанішим з яких є «родина». Крім того, термін «родина» може мати більш широке значення, об'єднуючи кілька сімей, що можуть жити окремо (батьки та діти, брати, сестри, тощо).

Досить чітко і лаконічно тлумачить поняття “сім'я” сучасна українська мова, а саме сім'я – це група людей, що включає чоловіка, дружину, дітей та інших близьких родичів, які проживають разом.

Психологія характеризує сім'ю, як малу соціальну групу, що ґрунтується на шлюбі чи кровній спорідненості і здійснює спільну життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріальної та морально-психологічної взаємодопомоги. Ми акцентуємо увагу на тому, що оптимальне функціонування сім'ї залежить від правильного розподілу ролей - внутрішньо - і позасімейних обов'язків, ситуативної гнучкості.

На думку соціологів, сім'я – це перш за все, соціальна система, котра має риси соціального інституту та малої соціальної групи. Для сім'ї, як соціального інституту, властиві Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальні норми, санкції та мотиви поведінки, котрі визначають взаємовідносини між шлюбною парою, батьками, дітьми та іншими родичами.

Таким чином, сім'я - це основна та найдавніша форма організованого та соціального життя. Формування держави починалося з родів, осель та сіл, утворених окремими сім'ями.

Згідно з поглядами Арістотеля, держава виростає з сім'ї, яка є початковою формою спілкування людей. На відміну від Платона, який вважав істинно вірною рівність чоловіка та жінки в подібному спілкуванні, думки Арістотеля базувалися на ідеї влади чоловіка над жінкою. Це положення закріпилося в християнстві та західноєвропейських традиціях, дещо видозмінившись.

Вже згадуваний нами, Платон вважав, що суспільство повинно осудливо ставитися до тих, кому не вдалося створити сім'ю до 35 років. Пропонував сплачувати відповідний податок тим, кому не вдалося вступити у шлюб до цього віку. У стародавніх Афінах і Спарті існував звичай під час свята весни сікти різками тих, хто не мав сім'ї. Поступове відходження від традиції почалося лиш з середини ХІХ ст.

Роботи Іммануїла Канта ґрунтувалися на ідеї договірності процесу спілкування статей, а єдиною моральною й правомірною формою шлюбу залишався моногамний шлюб, заснований на позиттєвій вірності подружжя одне одному.

Розуміння важливості вступу в шлюб та формування сім'ї інколи набувало незвичних форм. Йоганн Готліб Фіхте був прихильником ідеї рівності чоловіка та жінки в шлюбі, його моральною основою розглядав кохання.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель був першим, хто встановив

взаємозв'язок між умовами життя форми сім'ї та шлюбу. Виходячи з цього положення, сучасну на той час сім'ю він розглядав як зумовлену приватною власністю та християнською мораллю [71, с. 285].

Важливим етапом на шляху до осмислення «сім'ї» як наукового поняття стала робота Льюїса Моргана. Його спроба відтворити історію сім'ї стала найвдалішою на той час. Вона ґрунтувалася на вивченні сімейно-шлюбних відносин тих народів, положення яких в економічному та соціальному плані було низьким. Крім того, Моргану належить порівняльний аналіз функціонування сім'ї за різних умов.

Як зазначалося вище, поняття «сім'я» позначає малу соціальну групу, для членів якої характерні такі ознаки як, спільність побуту, взаємна допомога та моральна відповідальність. Завдяки сім'ї здійснюються такі важливі процеси як зміна поколінь, виховання та первинна соціалізація людини, досягнення нею громадянської зрілості. Сім'я відіграє важливу роль у духовному становленні особистості, вона є важливим ресурсом життєвих сил людини, включаючи її у суспільство. Крім цього, сім'я є джерелом піклування про людей похилого віку та людей непрацездатних.

Зародження сімейних відносин розпочинається з того моменту, коли рівень продуктивних сил стає настільки високим, що дозволяє виокремити моногамну сім'ю, яка складається з чоловіка, дружини та їхніх дітей.

Одним із перших різновидів сім'ї була патріархальна. Провідна роль у ній належала чоловіку. Такі сімейні стосунки стали основою патріархату. Залежно від умов життя, патріархату властива різноформність. Полігінія (багатоженство) знаходить місце і в сучасному світі, зокрема у країнах Сходу. За цієї моделі відносин чоловікові притаманне перебування в декількох шлюбних спілках. Проте, на відміну від Сходу, Європа та більшість країн світу створили умови для еволюції патріархату в бік закріплення моногамії.

На початковому етапі свого розвитку, патріархальна сім'я характеризувалася великою чисельністю, що могла налічувати кількасот особин. До її складу входили не лише нащадки й родичі одного батька, його

дружини та діти, а й раби та наложниці. Патріархальній сім'ї як одній із моделей шлюбу вдалося створити настільки міцний фундамент, що забезпечив його збереження за часів рабовласництва та феодалізму. Проте епоха капіталізму здійснила руйнівний вплив на життєздатність цієї моделі.

Поняття нуклеарної сім'ї (від латинського «нуклеус» – ядро) бере свій початок з періоду відокремлення праці від сім'ї, індустріалізації виробництва. Батьком цього терміну прийнято вважати американського соціолога – Джорджа Пітера Мурдока. Він був першим, хто ввів це поняття з метою характеристики сім'ї, що складалася тільки з чоловіка та дружини. Даній сім'ї притаманна наявність різної кількості дітей, або їх повна відсутність. Для нуклеарної сім'ї є характерним поділ на повну та неповну. Остання вживається для позначення родини, яка налічує лише одного з батьків з його дітьми.

У порівнянні з попередниками, нуклеарна сім'я є більш мобільною, що полегшує пересування людей між різними місцевостями. Крім того, вона демократичніша, тому наявність одного роду діяльності, стилю життя не є обов'язковим для всіх її членів. Отже, модель нуклеарної сім'ї задовольняє всі потреби сучасного індустріального світу. Індустріальне суспільство зі своєю системою соціального забезпечення, розвиненою сферою послуг стимулюють формування нуклеарної сім'ї, знімаючи з близьких родичів обов'язковий догляд за старшими. Логічним є результат, що полягає у зменшенні кількості сімей, що включають три покоління родичів.

Структуру сім'ї визначає система відносин, яку доповнюють духовні, моральні та психологічні фактори, внутрішньосімейні настановлення та відносини влади й авторитету. З цим пов'язане формування двох відмінних типів сімей – авторитарної та демократичної. Авторитарна система сім'ї базується на підкоренні одного з партнерів, або дітей – батькам. Демократична ж модель характеризується рівністю партнерів у подружньому житті. Цей варіант можливий лише за умови взаємної поваги між членами сім'ї.

Відмінністю двох типів сімей є також те, що у авторитарній або чоловік,

або жінка бере управління сім'єю на себе, у демократичній – всі в правах та обов'язках є рівними. Хоча життєві обставини все ж інколи змушують обрати лідера сім'ї для вирішення важливих питань, які вимагають негайного з'ясування.

Дослідження, які провели соціологи, свідчать про те, що нуклеарна сім'я посупово проходить процес еволюції і наближається до сім'ї егалітарної, що в перекладі з латинської означає зрівняльний. Даний тип сім'ї побудований на тому, що батьки та інші дорослі члени однієї родини порівну розподіляють між собою права, обов'язки та відповідальність. Діти ж у свою чергу займають нейтральне положення.

Сучасний етап розвитку суспільства розглядає сім'ю як одну зі значимих ланок у ході відтворення етнічного та культурного коду нації та утвердження державності українського народу. Від того на скільки є перспективним розвиток сім'ї, та в якому стані вона перебуває, буде залежати поступальний розвиток суспільства та держави.

Митрополит Андрій Шептицький зазначав, що основою цілого суспільного ладу є безпосередньо родинний порядок. На сьогодні питання історичного розвитку великої і малої сім'ї, її становлення та перетворення є недостатньо вивченими. У тлумаченні цієї проблеми лунають діаметрально протилежні думки українських науковців, мають місце й наукові дискусії, які дозволяють заповнити прогалини, пов'язані зі шлюбністю. Варто зануритися в передісторію та витоки проблематики.

Суспільний устрій східних слов'ян в додержавний період характеризувався формами племінних союзів та князівствами. Кожне з них репрезентувало собою окрему етнічну спільноту з окресленою територією та характерними для неї складовими культурного розвитку, побуту і звичаїв. Фундамент соціально-економічної і політичної ієрархії союзів складала сільська община. До неї входили від одного до більшої кількості селищ, населених чималою кількістю сімей патріархального кштибу. Велика сім'я була одноосібним господарчим об'єднанням, яке включало в себе три

покоління: батьків, їхніх одружених синів та онуків [78, с. 240].

Дослідники слов'янської старовини, історії Русі торкалися питань побуту наших давніх предків – східних слов'ян. Літописець про сімейні взаємини зазначав, що поляни шанували й дотримувалися традицій та звичаїв своїх пращурів, мали тихий і лагідний характер, шанобливо ставилися до дружин своїх синів, до сестер своїх, і до матерів своїх. Натомість жінки синів з пошаною ставилися до свекрів своїх, так само з великою шаною відносилися до діверів. У весільних традиціях було, що наречену приводили до молодого увечері, він сам за нею не йшов. Натомість, древляни, мешкали як ті звірі і жили як худоба. Часто вони здійснювали вбивства своїх одноплемінників, споживали все брудне й робили це неохайно, весільних обрядів вони не знали, брали дівчину за дружину, після того як умивали її біля водойми. Мало чим відрізнявся сімейний побут радимичів, в'ятичів, сіверян. Вони як і попередні племена, жили в лісі як звірі, харчування було невибагливим, спілкувалися що дорослі, що діти, що батьки з невістками лихими словами. Шлюбних церемоній не існували, а наречених викрадали, і їх було у них дві – три дружини [35, с.51].

Звісно, наявність тогочасних джерел, не дозволяє розкрити повноту процесів шлюбності в контексті родинної історії, як такої. Певний матеріал вміщено в фольклорній спадщині, яка чітко ілюструє тогочасну обрядовість. твори фольклору, які дійшли до нашого часу, обряди. Любов до жінки, матері тут превалює, скоріше за все через сімейну традицію матріархату. Саме цим пояснюється чільне місце матері та її домінуюча роль в родині. Все це оспівувалося в обрядових піснях. Її головна роль зводилася до виховного процесу щодо власних дітей, визначенні їхньої майбутньої долі. Сімейні взаємини Русі характеризувалися патріархальними устоями і були визначальними в житті тогочасного соціуму.

Отже, вже у княжий період, сім'я була великим шлюбно-родинним колективом із притаманними йому виробничими і адміністративними функціями та утворювала ядро соціальної організації слов'янства.

Крім того, внутрішня будова родини, а ще її шлюбність, усталені норми сімейних союзів у Русі остаточно сформувалися і зазнали еволюційних змін з врахуванням особливостей регіональної культурної традиції.

Сімейні союзи, їх функціонування регламентувалося виробничими умовами у поєднанні сімейних об'єднань, владних інституцій, та звичаєвим правом.

Із хрещенням Русі в 988 р. інститут шлюбу і сім'ї зазнає неабиякого впливу з боку церковних інституцій, чиє втручання в сімейну сферу стало магістальною лінією набагато років наперед. Відбулося поєднання нормативно визначених звичаїв з релігійними. Можемо констатувати, що церковна установа цього часу видозмінила та зміцнила родину, встановивши монополію, мала думку останньої інстанції щодо тривалості шлюбу та вірності між подружжями.

З плином часу, закони, що регулювали сімейну сферу набували нового звучання, їх норми еволюціонували. На це справила вплив ситуація, а саме, коли і хто поневолив українські землі. Визначальна роль належала законодавствам таких країн, як Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Угорщина, російська та Австрійська імперії. Провідна роль, як і раніше, належала нормам звичаєвого права. Вони презентували собою народні традиційні норми, що не були чітко прописані. Проте, у більшості випадків, з ними рахувалися як церковна інституція так і державні правові установи. Цілісність сім'ї, її чистота, любов у взаєминах між батьками та дітьми, турбота про молодше покоління і його повноцінне виховання затверджувалося звичаєво-правовими канонами. Перелюбство, зрада та інші порушення традиційних усталених етичних норм подружнього життя, викликали осуд у суспільстві [101, с.296].

Ми не можемо обійти увагою той факт, що прогресуюча феодална нівеляція особи, яка на теренах України пов'язувалася з посиленням кріпосницьких устоїв, руйнуванням Запорізької Січі та ліквідацією Гетьманщини, сваволею іноземних поневолювачів, негативно позначилися у

XVIII ст. на сімейно-шлюбній сфері. Розпочинається незворотній процес руйнування засад сімейного побуту, ослаблення внутрішніх сімейно-родинних взаємин, знецінення морально-етичних, правових підвалин шлюбності.

Крім того, політика денаціоналізації, що була властивою для різних завойовників, не могла пройти безслідно, не вплинувши на українську сім'ю. Робився наголос на збільшення кількості змішаних шлюбів.

Стає зрозумілим той факт, що історичні умови, процеси та події неабияк впливають на формування і розвиток української родини будь-якого періоду.

Українське слово «шлюб» бере свій початок від давньо-слов'янського слова «сьлюб», що означало урочисту обіцянку. «Слюбитись» в низці слов'янських мов означало вміти домовлятися. Тому, цікавою і повчальною є історія шлюбності на різних етапах історії людства [107, с.103].

Перші прототипи шлюбних відносин у первісному суспільстві виглядали як малоієрархічні групи з 30 осіб. Серед них було декілька лідерів, при чому це були чоловіки. Решту складали жінки та діти. З розвитком суспільства такі союзи втрачали своє значення, на зміну ним приходять традиційна сім'я, де був один чоловік і одна жінка. Такі пари утворювалися ще у кам'яному віці для контролю сексуальних відносин, спільного виховання дітей, а також для кращого виконання щоденних рутинних справ.

Люди перших цивілізацій укладали шлюбний союз для стабільного свого розвитку, це також було й інструментом утримання влади в своїх руках. Згідно з звичаями стародавнього світу, для укладення шлюбу, мала бути угода між чоловіком та батьком нареченої, якому ще й сплачували викуп. Лише після дотримання усіх цих вимог, після заручин, вручення приданого, відбувалися, власне, й самі гуляння. Потому після весілля, жінка переїжджала до будинку свекра і з часом неодмінно мала завагітніти. Коли всі ці умови не були дотримані, жінку повертали з усім приданим до її батьків, а викуп повертався, вже колишньому чоловіку [109, с.15].

Протягом наступних століть, приклад сімейного союзу був перейнятий греками, римлянами та євреями. У них шлюби допускалися між чоловіком і жінкою, які належали до одного клану, оскільки, як вважали тогочасні люди, шлюб між особами різних кланів призведе до нехтування їхніми традиціями. Батьки молодят, як правило, були відповідальні за підбір кандидатів. Батько хлопця сплачував викуп батькові дівчини. Він називався мохар і міг бути або в грошовому еквіваленті, а бо у вигляді коштовностей. Майбутній чоловік теж дарував подарунок майбутній дружині, а його сім'я платила родичам її сім'ї так звану компенсацію, оскільки родина останньої залишалася без помічниці, яка б допомагала по господарських справах.

У Стародавній Греції сім'я необхідна була для продовження роду. У дівчат, які виходили заміж досить рано (13-15 років) повинна була бути спокійна вдача, для того, щоб успішно вийти заміж. Після укладення шлюбу, стародавні греки мало спілкувалися через те, що жили окремо [104, с.346].

Жінки не могли полишати дому, їм також було заборонено спілкуватися з незнайомими особами. Разом з тим, дружини могли ділитися своїми чоловіками з чужими жінками. Чоловік же в свою чергу, міг подати на розлучення зі своєю дружиною, при цьому без її відома, він міг віддати її заміж за іншого чоловіка. Стародавніми римлянами шлюбні союзи ділилися за становою приналежністю. Шлюбом осіб нижчого стану – плебеїв, передувало викуп нареченої. Шлюби аристократів – патриціїв проходили за дещо іншим сценарієм. Вони повинні були побратися, за участю 10 свідків, під час сходу Сонця, що знаменувало нове життя. Після промови клятви, яку говорила лише дівчина, вона разом з чоловіком їли весільний пиріг. Далі вони обмінювалися кільцями, на яких було нанесено візерунок із золота або коштовностей, і виглядав він як сплетіння двох рук.

У середні віки та період нової доби шлюбний союз – це своєрідна угода, що могла бути недотримана в одних випадках і розірвана – в інших. Духовенство цієї доби засуджувало багатощлюбність та безладні статеві зв'язки. Вже в XVI ст. церковники звели до норми закону, що обряд вінчання

мав проходити за участі церковнослужителя і, як мінімум, двох свідків. Таким чином, шлюб виконав свою місію, відвернувши чоловіка та жінку від гріхопадіння.

Жінки були позбавлені великої кількості громадянських прав у період феодалізму. Відповідно до законів того часу чоловік залишався головним серед усіх членів сім'ї, що підтверджувало нерівне становище, у якому перебували жінки. За часів Стародавнього Риму чоловік міг продати дружину в рабство або зробити її своєю рабиною після року подружнього життя. Проте залишався спосіб збереження як свободи, так і прав громадянства жінки. Він полягав у батьківській сім'ї дружини, що хоча б раз на рік брала дочку під свій дах.

Через деякий час традиція повернення жінки в батьківську сім'ю почала втрачати свою актуальність. Її поступово змінило сімейне свято, що супроводжувалося вшануванням дружини та матері в домівці чоловіка. При цьому жінку не лише звільняли від домашніх обов'язків, а й вручали подарунки.

І до нині зберігаються певні норми сімейно-шлюбних відносин, які є підтвердженням величчю материнського роду. Процес укладання шлюбу проходить в домівці дружини. Після цього чоловік працює на родичів жінки протягом певного часу, доки не отримає дозвіл перебраться з коханою до власного житла. Проте навіть попри таку наполегливість молодого, дружина має право повернутися до своїх батьків, якщо раптом в неї виникне таке бажання. Це вважатиметься вагомою підставою для розірвання шлюбу [117, с.175].

Попри безумовну перевагу батьківських родичів згідно із загальними правилами (відповідно до висловів етнографів, принципу патрилійності), материнським родичам (принципу матрилійності) залишається вірною місцева традиція. Логічним є висновок про неабияку роль дружини у житті сім'ї. У той час, поки чоловік є захисником сім'ї та роду, людиною, яка заробляє на життя та виконує низку робіт по господарству, жінка не лише

доглядає дітей та пасе худобу, але й здатна прийняти гостей у ролі глави сім'ї. Цікавим є той факт, що мудрі старці та дужі вони формують племінне зібрання, яке забезпечує недоторканність прав жінок.

Поява рис рівноправ'я та згасання патріархального характеру сім'ї почалися за часів капіталізму. Обов'язок утримання дітей однаково лягав на плечі обох з батьків, що працювали. Важливими ознаками, на яких будувався шлюб, були рівноправні відносини між партнерами та дотримання принципу моногамії. Відходження від останнього вважається злочином і карається відповідно до статей кримінального кодексу. Категорично забороненою є будь-яка спорідненість між людьми, що вступають в шлюб [85, с .80].

Повне психічне здоров'я є обов'язковим для членів майбутнього подружжя. Відповідно до закону, шлюб між особами, що визнані недієздатними з причин психічних розладів, є неможливим. Поява будь-яких відхилень психіки в період сімейного життя, є вагомою причиною для розірвання шлюбних відносин.

Основи законодавства про шлюб і сім'ю необхідні, в першу чергу, для зміцнення сім'ї та захисту інтересів дітей. Вони не лише регулюють особисті та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, а й визначають умови вступу в шлюб та його розірвання. Таким чином, головним завданням держави залишається захист інтересів суспільства з урахуванням впливу сім'ї на соціальні процеси, що відбуваються в соціумі, та їхній характер.

Ще з давніх-давен питання про сутність, ознаки та роль сім'ї в суспільстві не знаходить відповіді. Герой роману «Сумний детектив» Віктора Астаф'єва розмірковував над цим питанням. Саме йому належать слова, про нерозв'язану загадку сім'ї, на осягнення якої витрачалися тисячоліття, проте відповідей так і не знайшлося. Деградація сім'ї провокувала занепад цілих династій та імперій [].

Друга половина XVIII – перша половина XIX століття ознаменувалася тим, що у житті української сім'ї відбулося ряд змін, які вплинули на внутрішньо-сімейні відносини, релігійні, моральні та ментальні та побутові

погляди. Це відбулося тому що, в державі проходили активні зміни та в соціально-економічні, технологічній, освітній сферах.

У XVIII ст. сімейний союз почав репрезентувати собою своєрідну угоду двох осіб за посередництва третьої сторони. Така угода формою та змістом різнилася та мала свою специфіку в регіональному вимірі. Проте найбільш популярною вона була у формі друкованого чи писаного від руку або навіть і словесної. Такий вид угоди, як правило, заключався між батьками наречених, та засвідчувався третіми особами [88, с.111].

Тогочасні угоди, з визначеними у них умовами, носили демократичний характер, що було не дуже характерним для цієї доби.

За умовами угоди, знайомство молодят, відбувалося задовго до моменту вінчання. За батьківської згоди, майбутній наречений, за домовленістю з батьками дівчини, засилав сватів. Але, коли батьки відмовляли в заключенні такого сімейного союзу, то майбутні наречені не отримували їхнього благословення, а в деяких випадках, навіть, і позбавлялися спадщини. Суспільство було категорично проти таких сімейних союзів.

Упродовж 1783–1800рр. показник середнього віку осіб, які вступали в шлюб, відрізнявся. Для чоловіків він становив 22,1, а для жінок – 19,4 роки. Це вкотре демонструє маскулінне та фемінне значення першошлюбності. Подальшому зростанню цих показників сприяв указ 1830 р., результатом якого стало збільшення шлюбного віку. За даними метрик він становив 23,8 та 21,9 роки відповідно [66, с.94].

На відміну від жінок, вік вступу в шлюб для чоловіка був дещо більшим. Зазвичай ця цифра варіювалася в межах 2-3 років. Характерним явищем того часу було те, що вік міських наречених був вищим у порівнянні з сільськими. Більшість чоловіків періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст. вінчалися у віці двадцяти років. Жінки ж, навпаки, виходили заміж до досягнення двадцятиріччя. Однак у період з 1836-1860рр. ця цифра зростає.

Чоловікам кінця XVIII ст. було притаманне повторне укладання шлюбу. В такому випадку, середній вік нареченого становив 35,9 роки. На початку XIX ст. – 33,3 роки.

У період другої половини XVIII – першої половини XIX ст. серед людей, що вперше уклали шлюб, більшість належала дівчатам. Серед овдовілих партнерів, чоловіки проявляли більший інтерес до укладання повторних союзів, у порівнянні з жінками.

Патріархальна модель сім'ї знаходила підтримку зі сторони держави та церкви. Згідно із законами того часу, обов'язком подружжя було спільне життя. Відповідно, при зміні місця проживання чоловіка, дружина обов'язково залишалася поряд з ним. За законами, до обов'язків чоловіка належали любов до дружини, життя разом, допомога їй та матеріальне забезпечення. Обов'язками ж дружини було повне підкорення чоловікові, шанування його як глави сім'ї та виконання всіх хатніх справ [55, с.183].

Попри те, що шлюб укладали на все життя, траплялися й випадки розлучення. Це було доволі рідкісне явище, що відбувалося за згодою обох сторін. Спочатку, вони здійснювалися за умов усного спеціального зобов'язання. Пізніше почали з'являтися розлучні листи, що складали в присутності свідків, а при посиленні впливу церкви – під наглядом священника.

Заборона розриву шлюбу за народним звичаєм настала наприкінці XVIII ст. Долю цього процесу почав вирішувати церковний суд [3, с.568].

Припинення шлюбу та отримання дозволу на вступ у новий здійснювалося лише у разі смерті одного з подружжя. Хоча й теоретична можливість розірвання шлюбу існувала, її умови були настільки обмеженими, що здійснити цей процес було майже нереально. Вагомими підставами для цього були наступні

- доказу перелюбства або нездатності до шлюбного співжиття;
- арешт та позбавлення прав або заслання одного з членів подружжя
- відсутність одного з членів подружжя протягом тривалого часу [27, с. 158].

Свідчення про зраду однієї з осіб, яка жадала розлучення, не приймалося, якщо не супроводжувалось вагомими доказами. У разі нездатності одного з партнерів до сімейного співжиття розгляд справи починався лише через три роки після укладання шлюбу. При відсутності одного з членів подружжя протягом тривалого часу, а саме п'яти років і більше, надавався дозвіл на розірвання шлюбу та вступ у новий.

Осуд церкви та суспільства, у поєднанні із законодавством того періоду, обумовлював низький відсоток розлучень. Загальноприйнятим був факт, що припинення шлюбу є девіантною формою поведінки. Саме через вищеперераховані фактори, розрив шлюбу могли дозволити собі лише економічно і соціально захищені вищі верстви населення [64, с.136].

Тривалий час сімейний союз був визначальною ланкою в ієрархії соціальної організації держави. Точної цифри щодо шлюбності на українських теренах цього періоду не знаходимо. Проте розвідки представників різних галузей науки подають статистичні дані щодо граничних вікових меж, регламентації укладення сімейних союзів, їх стабільності. Протягом сторічч шлюб був основою сімейної форми організації життєдіяльності населення України. Ми не маємо даних стосовно кількості. Протягом XVIII ст. сімейний союз репрезентував собою обопільну угоду, за участю третіх осіб. До всього цього, територіальна громада, як представник інтересів держави, суворо контролювала питання шлюбності.

Одне з центральних, це сімейні союзи, без згоди на них молодят. Хоч і були вони нечастими, але думки науковців з цього різняться. О. Кравець, що займалася вивченням української родини, зазначає, що правові канони українців, не потребували отримання згоди молодят, щоб вступити в шлюб. Разом з тим, це слід було враховувати. Вибір чоловіком жінки, як і власне сам сімейний союз це виключна прерогатива батьків [42, с.198].

На думку А. Пономарьова, який спираючись на архівні дані (наприклад, на положення Книги міської Луцька 1606 р.) вважає, що взаємна згода нареченого і нареченої була обов'язковою умовою шлюбу як українців, так і

багатьох інших народів України. Звичай регламентував вік взяття шлюбу, а також співвідношення віку нареченого та нареченої. У XVII–XIX сторіччях в Україні був поширений ранній шлюб. Одружувались у 18–25 років парубки, а дівчата – у 16–23 роки. Відданицею вважали дівчину, якій минуло 16 років. У багатьох місцевостях України дівчина 20 років вважалася «застарілою». Намагання батьків якомога раніше оженити сина пояснювалось насамперед економічними міркуваннями: сім'я одержувала додаткові робочі руки. А дочку рано віддавали заміж, бо побоювались, що вона залишиться незаміжньою («засидиться в дівках»), що за народними поглядами вважалось неприйнятним. Батьки, керуючись усталеними народними поглядами, намагались одружувати дітей у відповідній віковій черговості, тобто молодші жили з батьками доти, поки заміж не виходила старша сестра [97, с. 146].

Хотілося б сказати декілька слів щодо місця жінки в сім'ї, провівши паралелі щодо особливостей правового регулювання цього процесу на Лівобережжі та Правобережжі.

Відомо, що більшість західних українських територій входила до Австро-Угорщини, а східна частина – до Російської Імперії. Відповідно, шлюб, як і правове становище жінки, регулювався законодавством цих країн. Незважаючи на різні характеристики, притаманні законодавствам країн, вони мали декілька спільних рис.

Обидві законодавчі системи закріплювали за дружиною другорядну роль. Адже, саме чоловік передавав своїй дружині своє прізвище, а разом із ним і права свого соціального становища. Окрім цього, чоловік визнавався єдиним представником інтересів сім'ї перед громадськими та державними органами та в суді, реєстрував місце проживання сім'ї та мав пріоритетне право опіки та влади над дітьми [102, с. 78].

Незважаючи на те, що у сім'ї жінка мала вторинну позицію, законодавство обох країн визнавало її цивільну правосуб'єктність. Це в свою чергу означало, що з досягненням повноліття жінка могла звернутися до суду з позовами про порушення майнових прав, заподіяння моральних збитків чи

фізичних ушкоджень. Однак існувало безліч процесуальних обмежень щодо участі жінок у судовому процесі: вони не могли виступати свідками або представниками третіх осіб [107, с. 86–93].

Ще одна деталь, важлива, на нашу думку, що за жінкою визнавалося право на приватну власність. У шлюбі жінка могла отримувати нову власність, рухому або нерухому. До того ж наречена мала виняткове право на весь посаг, який вона отримала від своєї родини та приносила в новостворену сім'ю. На той час це було рідкісним явищем, адже закони переважної більшості європейських країн затверджували майнову безправність жінки.

Разом з тим, українське звичаєве право, що отримало нові характерні риси завдяки появі Гетьманщини, увійшло до складу збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», найвідомішої кодифікації українського права середини XVIII століття. Навіть, незважаючи на те, що збірник свого часу не набув чинності, він мав великий вплив на становлення інституту шлюбу на українських землях.

У ньому чітко визначались умови укладання шлюбу: дотримання шлюбного віку (для нареченої – 13 років; для нареченого – 18 років); добровільна згода подружжя, яка могла виражатись активно (наприклад, незгода з домовленістю батьків щодо укладення шлюбу) або пасивно (тиха згода у вигляді мовчання у відповідь на домовленість батьків на укладення шлюбу), та відсутність близького споріднення [118, с.117].

Право на вільну згоду, закріплене ще в Литовських статутах, перейшло і до збірника. Як і покарання за порушення дозволу батьків або близьких родичів на шлюб.

Однак практичні реалії відрізнялися. Навіть у XVIII–XIX століттях примусові шлюби не були поодинокими. Це підтверджується зверненнями до духовних консисторій, у яких ідеться про укладення насильницьких шлюбів. Науковиця Ірина Петренко наводить багато прикладів, коли батьки порушували всі норми звичаєвого, церковного та державного права і примушували дітей до шлюбу, насильно обвінчуюючи їх не у своєму приході.

Тому, щоб запобігти таким ситуаціям, на державному рівні ухвалювалися відповідні положення, зокрема, Указ від 12 квітня 1722 року. Він зобов'язав батьків і поміщиків присягнути в тому, що вони одружують своїх дітей і селян без примусу [91, с. 318].

На початку ХІХ століття основним джерелом для врегулювання шлюбно-сімейних стосунків на територіях України, що були у складі Російської імперії залишався Звід законів Російської імперії 1832 року, який чітко не регулював площину сімейно-шлюбних взаємин. Натомість визнавалася лише церковна форма шлюбу, іншими словами, лише вінчання у церкві. Відповідно до цього, даний правовий документ допускав розлучення для православних християн лише через духовний суд на прохання одного з подружжя на чітко визначених підставах.

В Австро-Угорщині інститут шлюбу регулювався Австрійським цивільним кодексом 1811 року. Згідно з ним, чоловік визнавався «головою дому» – йому були підконтрольні майже всі аспекти життя дружини у родині. Це яскраво підтверджується положенням про примус жінки до тілесних зносин через чоловіка не можна розцінювати за зґвалтування.

Однак зустрічалися нечисельні ситуації, коли у подружжі змінювалися гендерні ролі й «першу скрипку» грала жінка. Зазвичай це залежало від практичних причин: вартість жіночого посагу, вищий соціальний статус жінки або наявність кращої освіти. Наведемо такий приклад про те як у своїх записах Кирило Трильовський, відомий галицький адвокат та доктор права, згадував, як його мати в розпал суперечки з батьком згадувала про «скриньку» як єдине майно батька до їхнього одруження. У такий спосіб вона натякала на важливість власного матеріального внеску на початку їхнього сімейного життя [116, с.148].

На відміну від Зводу законів Російської імперії, Кодекс визначав поняття «шлюб» як угоду між двома особами протилежної статті, які об'єднують свої долі, щоб допомагати одне одному в народженні та вихованні дітей. Водночас у Кодексі містилося тлумачення терміну «заручин», як попередньої

двосторонньої домовленості майбутнього подружжя одружитись. Австрійський цивільний кодекс мав більш сучасні риси, ніж російське законодавство, а тому повніше регулював сферу шлюбно-сімейні стосунків.

Підводячи підсумки, можемо стверджувати, що українська сім'я в зазначений період виступає одиницею суспільства, здатною повноцінно та всебічно виконувати необхідні функції. Слід сказати, що сімейні стосунки будувались історично на патріархальному принципі, що робило жінку підневільною від чоловіка. Історичні умови, події неабияк впливали на формування та розвиток сім'ї як єдиного цілого. Характеристика основних функцій родини всебічно розкриває внутрісімейні відносини, показує тісний зв'язок батьків та дітей, роль і місце кожного члена сім'ї.

Шлюбні традиції українців наприкінці XVIII – на початку XIX ст. характеризувались значною сталістю, майже не змінювались протягом століть. Норми звичаєвого права стосовно віку, моделі, умов шлюбу знайшли відображення в законах держави, повністю узгоджувались з ними. З кінця XVIII ст. шлюбно-сімейні відносини майже цілком контролювала церква, і це підтримувала держава, було закріплено у шлюбному законодавстві. Модель шлюбної поведінки українців: висока інтенсивність шлюбності, велике поширення ранніх шлюбів, сезонні коливання шлюбності відповідно до сільськогосподарського та релігійного циклів, поширення моделі шлюбу на все життя, тобто припинення шлюбу лише у випадку овдовіння – була значною мірою типовою для населення доіндустріального суспільства.

2.2. Роль церкви та держави в процесі регулювання шлюбно-сімейних взаємин

На думку, Олени Бороденко [4, с.203], при заключенні шлюбів велике значення відігравало те, яке віросповідання мали наречені та в яких взаєминах перебували. Шлюб, не міг укладатися не тільки між кровними родичами, а й так званими духовними особами, які поріднилися через одруження («двухродна» і «трьохродна» спорідненість). Якщо такий союз був укладений,

то він вважався недійсним. Довгий час ступені спорідненості визначала Церква і це було її перевагою. При цьому вона керувалася лише візантійським законодавством, яке в свою чергу закріплювало непросту систему, яка накладала вето на різні шлюби. Сама ж Церква документів, які б регламентували укладання сімейних союзів, не створювала.

У зв'язку з цим у маленьких поселеннях почали виникати проблеми з пошуком партнерів для укладання шлюбу. Як наслідок цього визначення духовних родичів зазнало змін, при цьому заборона на кровні сімейні зв'язки залишилася. Так, наприклад, на початку XVIII ст. зі спеціального дозволу Церкви, в особі архієрея, можна було одружитися хресному братові і сестрі.

У 1765 р. для уникнення непорозумінь щодо того чи законний шлюб між тими чи іншими особами та щоб розвантажити духовні суди від скарг парафіян про порушення процесу вінчання було створено Духовну комісію, яка видавала спеціальну книгу, в якій були визначені дати проведення церемонії вінчання та ступені рідства для можливості укладання шлюбу.

Комісія працювала та удосконалювала свою книгу. Так у 1780 році було заборонено вінчання між неповнолітніми. Також регламентували дозвіл на вступ у шлюб осіб духовного рідства та кровного Синодський указ від 19 вересня 1787 р., актові документи від 19 січня 1810 р. та 26 квітня 1850 р. та статті цивільних кодексів прийнятих у 1832 та 1857 роках.

На акті законодавства № 634 від 14 березня 1676 р. та на роз'ясненнях Державної Ради, які були опубліковані 14 березня 1823 р. базувався розділ третій «О союзе родственном» [77, с.81]. У ньому було описано головні принципи, які дозволяли прорахувати кровні зв'язки між особами, які заключають шлюб.

В даному документі також було визначено поняття роду. Під ним розумівся зв'язок чоловіків та жінок родини, які походили від спільного предка при цьому не обов'язково мали одне й теж саме прізвище.

Рівень спорідненості було запропоновано визначати лініями та ступенями. Ступінь визначався зв'язком осіб за народженням. Лінію ж

становили взаємозв'язки ступенів, які постійно продовжувалися. Якщо від ступеня відходили дві і більше ліній, така спорідненість носила назву коліно, а по відношенню до нього лінії – покоління. Також серед ліній виокремлювалися три роди: низхідні, висхідні та бокові.

Починаючи з 1841 р. шлюби можна було заключати між троюрідними особами, якщо вони мали на це поважні причини за мови отримання дозволу від Церкви. Наприклад, однією з таких причин могла стати вагітність жінки.

Та все ж більшість таких шлюбів була під заборонаю. На той період під заборону підпали і зв'язки між четвероюрідними родичами.

Про те не зважаючи на всі законодавчі акти представники духовенства були незадоволені такими рішеннями і увесь час зверталися за роз'ясненнями до духовних інстанцій.

Всі ці заборони ускладнювали укладання шлюбів у маленьких поселеннях, тоді саме в них мало місце одруження серед осіб від двох ступенів рідства [32, с. 663].

Для прикладу, наведемо одне з порушень умови укладання шлюбу. У 1769 р. у с. Пристань священник Леонтій Ольшанський провів вінчання нібито близьких родичів, за що його і звинуватили. Під час розслідування було з'ясовано, що у 1767 р. Савка Жук і Семен Волошин одружили своїх дітей, відповідно сина Григорія та дочку Феодосію. На цей час Жук уже був вінчаним при чому тричі. Перша дружина Марія народила йому два сини Захарія та Карпа, друга дружини Феодосія – сина Григорія, третя ж дружина Євдокія вже мала сина Федора від першого чоловіка. Федір, нерідний син Жука одружився на старшій дочці Волошина Марії. При всьому цьому Семен Волошин був хрещеним батьком Карпа сина Жука від першого шлюбу. Провина ж священника полягала в тому, що він не дослідивши кровне і духовне рідство провів церемонію вінчання. Також вся історія була ускладнена тим, що особи вінчалися по декілька раз. [80, с.172]. Про те справа неправомірності шлюбу розглядалася у суді. Під час слухання виявилось, що Феодосія перебуває у селі, а Григорій у поході в іншій країні (Польщі).

Все вищеописане вкотре засвідчувало, що родинні зв'язки в маленьких поселеннях тісно переплітаються і дійсно проглядається невелика можливість щодо шлюбного попиту [82, с.169].

Оскільки церковна документація була недосконала, відстежити ступені рідства було надзвичайно складно через те, що в реєстраційних записах часто була записані не вірно інформація про родинні зв'язки. Це ще більше підштовхувало населення на порушення вимог до утворення сімей.

Ще одним прикладом можна вважати судову справу, яка розглядалася два роки, з 1767 р. по 1769 р. Священник Іоан Кордашевський з с. Романівки церква якого належала до відомства Києво-Печерської лаври у 1765 р. провів вінчання Григорія Кравця та Агафії Галковни, які проживали в м. Бровари. Через два роки після обряду шлюб визнали таким, що підлягає сумніву, оскільки чоловік і дружина виявилися кровними родичами.

Помилкою священника виявилось те, що він не перевіряв дані про осіб, які вінчаються, а лише повірив свідченням третіх осіб. За це в 1768р. і священника, і свідків було оштрафовано. Священник, крім штрафу, отримав ще покарання у вигляді ув'язнення на шість тижнів у монастирі з виконанням тяжких робіт.

Одруження було скасовано, вінчання – визнане незаконним, а чоловіка і жінку визнано грішниками. При цьому вони не повинні були покидати м. Переяслав до з'ясування того в яких родинних зв'язках вони перебувають та повинні були відвідувати Переяславсько-Бориспільську консисторію для постійного контролю.

Про те із самої справи не зрозуміло чи було з'ясовано ступінь споріднення та міра покарання даної пари [89, с.162].

Про те були випадки, коли все ж дозволялися шлюби. Петро Ольховський, колезький асесор, поміщик Богодухівського повіту звернувся 19 березня 1838 р. до Преосвященного архієпископа та кавалера Мелетія Харківського та Охтирського. Метою його звернення було прохання видати

дозвіл на обряд вінчання з дівчиною на ім'я Марія. В зверненні було зазначено, що він з нею знаходиться в шостому ступені спорідненості.

До вищої інстанції Петро Ольховський був змушений звернутися після відмови протоієрея церкви Святої Трійці Феодосія Навроцького.

Оскільки у зверненні додавалася схема родоводу, створена самим Ольховським церковна інстанція вищого рангу надала дозвіл на обряд вінчання [85, с.80].

Такі ситуації траплялися, коли священники нижчих інстанцій мали сумніви щодо того чи проводити церемонію. Тоді призначалося додаткове розслідування даних справ.

Так, наприклад, у 1854 р. Могілів-Подільський повітовий суд з'ясовував родовід Марії Григор'євої.

Відповідно до законодавства 1845 р. тих, хто порушував нормативно-правові норми, чекала кримінальна відповідальність. Православні, які уклали шлюб, який не міг бути дозволений у зв'язку з близьким ступенем рідства, каралися покаранням у вигляді церковного покаяння та позбавлення волі терміном від шести місяців до двох років. Батьки, які дозволили цей шлюб були теж покарані. Їх покарання полягало в ув'язненні від трьох днів до трьох місяців. Проте, якщо особи що вінчалися були родичами у першому чи другому коліні, то батьки такого подружжя каралося іншими статтями кримінального законодавства [64, с.136].

Статті 217, 219, 220, 221 Статуту духовних консисторій 1841 р., визнавали такими, що є незаконними шлюби, укладені між особами, які були поєднані духовним рідством. Такі шлюби підлягали негайному розірванню. Чоловік і дружина мали каятися в церкві. Їхні діти переходили під юрисдикцію громадського керівництва. При цьому, те, що шлюб нелегітимний визначали канони Святішого Синоду, за умови офіційного підтвердження порушення родинної спорідненості. Коли ж все таки шлюб визнавався незаконним, єпархія з відповідним керівництвом, наполягала на розірванні сімейного союзу. Водночас останнє слово залишалося за Синодом. Такому чоловіку і

жінці дозволялося створювати нову сім'ю, якщо були відсутні інші перепони [112, с. 328].

Юридична практика означеного періоду багата на справи в яких мова йшла про шлюбні союзи, що були утворені на основі кровозмішення. Так, у 1778 р. Варварі Сидоренковій, яка народила дитину Григорію Чернишкіну було призначено церковну покуту за те, що останній являвся законним чоловіком сестри Варвари, що в свою чергу вважалося, на той час кровозмішенням.

Зустрічаються й інші приклади, коли невістка та свекор виступали в статусі осіб, справа яких розглядалася в суді. У 1783 р. було звернення до судової інстанції Леонтія Свериденка, священника з села Яблунівка.

У позові говорилося про те, що Максим Тихолаз, насильно вчинив статевий акт з Параскевією, яка була жінкою його сина Дениса. Фактично справа не набула розголосу, оскільки майже через 10 років один із служителів церкви ще раз звернувся з відповідним клопотанням до вищої духовної інстанції щодо повторного розгляду справи та покарання [114, с.391].

Після розгляду клопотання, було виявлено, що така практика в площині родинних стосунків продовжувалася неодноразово.

По справі Максима Тихолаза, призначалося покарання церкви, яке полягало в тому, що він 12 років мав був під опікою священника парафії до якої він належав. При цьому, починаючи з дати винесення вироку суду на термін три роки Тихолаз мав перебувати постійно в монастирі. Але знову, після перевірки у 1793 р., було виявлено факт невиконання своєї покути, цим чоловіком.

Ще одним прикладом того, як сімейні союзи міняли статеві відносини одружених жінок із ріднею. У 1808 р. була ще одна судова справа над Кіндратом Тараном. Він вступив у сексуальні відносини з жінками його синів, що розглядалося як кровозмішення. Суд, зобов'язав, що Тарана потрібно лікувати і відправив його до Полтавської лікарської управи [120, с.237].

Крім кровозмішення між не рідними по крові членами родини, мало місце ще й кровозмішення рідних першого ступеня. Так, у 1770 р. мала місце гучна справа за обвинуваченням Михайла Бобровського, який у свій час проходив службу у Молдавському гусарському полку, а на час суду був капралом у відставці. Бобровський заманивши свою неповнолітню доньку Феодосію до лісу, вчинив над нею сексуальне насилля. Після повернення додому остання, розповіла матері про те, що зробив батько, та той, не зважаючи ні на що, заборонив будь кому говорити про це.

Оскільки про це ніхто не знав, Бобровський і далі продовжував гвалтувати свою дитину. Через деякий час він сприяв одруженню Феодосії з гусаром. Та й це не зупинило знущань над дочкою, оскільки під час навідування до батьків Бобровський і далі продовжував це робити.

Ситуацію було змінено, коли в один з днів Михайло забрав із з собою Феодосію до лісу, щоб зібрати дрова. Проте чергова спроба згвалтування, закінчилася криками доньки, які почув писар Григорій Гуява. Саме він написав звернення та надав свої свідчення, які в подальшому призвели до арешту Бобровського. Покаранням, яке призначив суд, було вигнання до монастиря терміном на 20 років.

З наведених прикладів можна чітко прослідкувати, що вирoki у другій половині XVIII ст. були дещо м'якими, якщо брати для порівняння покарання, згідно законодавства середини XIX ст.

Так, згідно карних законів 1845 р. кровозміщення заборонялося:

- родичам другого коліна та рідним по прямій, висхідній або низхідній лініях, боковими лініями родинних зв'язків. Тим, хто був у таких зв'язках загрожувало, те що від них забирали всі станові права, били фізично, виселяли до Сибіру на десять років, а після цього їх чекало заключення у монастирі до кінця життя. При цьому там же їм давали надскладну фізичну роботу й примушували постійно каятися у церкві.
- родичам в третьому коліні, а сюди відносилися теща, зять, свекор, невістка. Покаранням за такий союз були побої нагайкою та відправка до

губерній Сибіру строком від одного до трьох років, або, замість цього, було заключення під вартою, терміном від двох до шести років, ротами громадських інституцій.

- родичам в четвертому коліні (двоюродні брат і сестра, зять, дівер і своячениця). Чоловікам і жінкам, які вступили до такого шлюбу загрожувало каяття в церкві та виселення в монастир на термін від 6 до 12 місяців [84, с. 492].

Іншим видом судових справ були ті, де чоловік і жінка, які перебували в шлюбі мали духовну спорідненість.

У 1763 р. під судовий розгляд потрапила справа подружжя однієї парафії. Під час розслідування виявилось, що Яків Убирайло, який мешкав у селі Гвинтове Путівльського повіту, взяв у дружини Параскевію Федорову. При цьому їх обох тримала до Христа Адоніха, мешканка цього ж села.

Це все і поставило під сумнів законність даного союзу. А подружжю могло загрожувати вигнання у відповідні монастирі.

Про те суд, у своїй ухвалі додержувався Духовного регламенту та керувався збірником канонів і цивільних законів із церковних справ, де було відсутнє чітке трактування на рахунок хресного братства. Тож рішення суду було на користь подружжя Якова та Параскевії в частині того, що їх не було позбавлено сімейного життя [118, с.117].

Траплялися й такі справи, де рішення не приймалися судовою інстанцією, у зв'язку з правовою недієздатністю одного з відповідачів, а саме дружини. Справа полягала в тому, що у 1775 р. одружилися Федір та Марія з с. Тубільці. А в 1778 р. Іван Лук'яненко подав позов у Переяславсько-Бориспільську духовну консисторію про те, що він являється хрещеним батьком обох з подружжя Тищенків. Сімейна пара була присутня на судовому процесі, але через вади слуху та відмови чоловіка свідчити проти себе, як зазначалося вище, рішення не було прийняте.

Подібна ситуація мала місце у 1806 р., коли Мойсей Журавський подав клопотання до єпископа Михайла Чернігівського та Ніжинського, щоб той

провів розслідування про його сімейно-родинні зв'язки. Це було зроблено для того, щоб він міг взяти шлюб з Параскевією, яка була донькою Кіндрата, котрий був рідним братом Макара, який в свою чергу був рідним дядьком жінки, якщо Кіндрата хрестив батько Мойсея. Відповідь єпископа зводилася до того, що Надіслані пояснення ґрунтувалися на тому, що, якщо споріднені до восьмого коліна є родичами в хресті та кровно сторонніми, то такі шлюбні союзи дозволялися скріплювати церемонією вінчання [77, с.164].

Таким чином, ці сюжети яскраво ілюструють у шлюбно-сімейних взаєминах різнобічні комбінації як кровного так і духовного рідства. В окремих випадках, при виявленні неправомірних шлюбів, до одних відповідачів застосовувалися різні міри кримінального та цивільного покарання, до інших відповідальність не застосовувалася.

Важливою складовою в укладанні шлюбів була релігійна приналежність чоловіка та жінки, що планували одружитися. Один з офіційних документів, а саме «Требник» П. Могили забороняв одружуватися тим людям, які сповідували різні релігії. Ті, хто планував вінчатися, мали вірити в єдиного Бога, та докладали зусиль спонукати неправославних до православної релігії. Оскільки, на переконання чернця Климентія, якщо чоловік і дружина належали до різних релігійних віросповідань, то вони могли б дорікати одне одного різними словами, такими як безбожний, грішний тощо [110, с.69].

З 1783 р. встановлювалося табу на церковний шлюб, у якому чоловік належав до православної віри, а потенційна дружина сповідувала релігію, що була характерною для церков римської та уніатської єпархій. Щоб уникнути одруження та в подальшому зріднення осіб по крові, які належали до відмінних конфесій, служителі даних церковних установ вивчали на скільки близькими були в родинному відношенні молодята. Коли ж дозвіл вдавалося отримати, то церковна церемонія відбувалася в парафії, до якої належала молода. Чоловік в свою чергу міг не змушувати жінку міняти віросповідання. Дітям, котрі народилися в шлюбі, потрібно було прищепити православну віру.

Варто наголосити, що цивільне законодавство 1832 р. було певним чином конверсійним у трактуванні цього питання. Наприклад, стаття 54 фактично повторювала наведене вище твердження. Проте, вже іншою статтею, а саме 58 дозволялося заключення міжконфесійного шлюбу, при цьому, при народженні сина, останнього треба було увести в віру батька. Якщо в родині народилася донька, то це відбувалося по материнській лінії [105, с.137].

Принагідно зазначимо, що одним з документів, датованих 1831 р., а саме Указ Синоду визначений регламент взяття на облік у метричних книгах молодят християнської віри. Запис мав такий вигляд «дата, прізвище, ім'я, по батькові, відповідального за ведення книги, ім'я та прізвище наречених з зазначенням відповідного віросповідання та з дозволу місцевого духовного керівництва [110, с.69].

Саме в таких книгах була знайдена інформація про приналежність осіб, котрі вступали в шлюб, до різних конфесій. Наприклад, в одній з новостворених родин, мав католицьку віру, а інший сповідував православ'я.

Але такі випадки на практиці були рідким явищем. Дослідниця О. Бороденко знайшла відомості у метричних книгах 1783–1820 та 1838–1856 рр. та інших церковних документах 1836–1860 рр. проте, що з 3281 подружжя, які проживали на території двадцяти трьох парафій Лівобережжя тільки два з них належали до різних віросповідань. Потенційна дружина була православною, а чоловік сповідував іншу релігію. Один з них, свідчить про те, що 19 січня 1847 р. єврей Петро Сагомка, тридцяти чотирьох років, житель села Красне одружився на Тетяні Полонській, двадцяти років, жительку села Мельня Чернігівської губернії. Третій випадок стосувався чоловіка, який за етнічною приналежністю був євреєм, проте в метричних книгах значився як православний. Таке могло статися, тому що в свій час батьки прийняли християнство, зрікшись іудаїзму, і відповідно виховували сина за православними канонами.

Для систематизації матеріалу, проведення певних досліджень щодо кількості шлюбів між представниками різних конфесій, варто ще раз

звернутися до метричних книг. Так, одним із записів є те, що 9 листопада 1847 р. Густав Пртанов Міллер, житель м. Сорочинці Полтавської губернії, мав сорок чотири роки та займав посаду секретаря губернії, при цьому належав до лютеранської віри одружився на Марії Іванівні Булай, вік якої був з 35 років, яка була донькою канцеляриста і проживала в тому ж місті, де і наречений та сповідувала православ'я [87, с.179].

Ще у одній з таких книг був запис, проте, що Петро Оссовський, який був дворянином та сповідував римо-католицьку віру у 1852 р. одружився з Варварою Макухіною, котра мала такий же статус, але відносилася до православної парафії. Обоє проживали в селі Реутиці Чернігівської губернії і вступали в шлюб вперше. До відповідного документа нової родини, чоловік долучав документ, згідно з яким, діти, як народяться неодмінно мають зростати і виховуватися в православних традиціях. За нареченою належала першість щодо дотримання церковних канонів.

Цікавою на нашу думку, може бути приведення історичної паралелі в цьому ракурсі, населення Правобережної України. Можна зробити припущення, що подібне зобов'язання, про навернення до православної віри, знаходимо на прикладі церковних документів про одружених прихожан населеного пункту Збриж Подільської губернії. Дане містечко вирізнялося наявністю і строкатістю багатьох релігійних течій, оскільки саме в ньому з 1745 р. функціонувала римокатолицька установа капуцинів, що з часом була зруйнована та збудований костел двох святих святих Антонія та Яна-Непомука, що активно культивував ідеї цієї релігійної доктрини.

Протягом XVIII ст. і до першої половини XIX ст. діяли три церкви, які сповідували православні цінності. Мова йде про Троїцьку, Свято-Михайлівську та Свято-Успенську. Метричні книги останньої з них, датовані 1842 р., 1843 р., 1868 р., 1875 р. подають безцінні дані про сімейні союзи представників різних релігійних течій. Найбільше прикладів зустрічається щодо зріднення чоловіків і жінок римо-католиків та православних [104, с.594].

Такі новоутворені родини, зазначалися в метричних книгах православних церков. Згодом до складу сім'ї, у відповідних записах, вносили дітей, православні канони для яких були методом виховання протягом усього їхнього життя. Разом з тим, фіксувалися й розбіжності в подібних книгах Лівобережної та Правобережної України, між записами про взаємини з зазначенням терміну перебування в шлюбі. Зокрема такий матеріал був знайдений у Свято-Успенській церкві.

На представників римо-католицького віросповідання неабиякий вплив мав документ 1831 р., про який вже мова йшла вище. Він полягав в тому, що в церковних записах реєструвалися шлюбні союзи між представниками різних конфесій, при цьому дані про представників відмінної віри, а саме православної, записувалися таким чином, що несли мінімум інформації про людину.

Як приклад, у метричній книзі римо-католицької церкви міста Збриж, датованій 1868 р. вміщено інформацію про відречення від православної віри та набуття католицької. Саме так вчинила Анна Костичка, яка мала 60 років і в цьому віці вже була вдовою. У цій книзі зазначалося, що Костичка не відвідувала сповідей під час Великої чотиридесятниці і через це церква вирішила записати її в католички. Схожий випадок був із родиною Потульницьких, двадцятитрьохрічними, чоловіком Іваном та його дружиною Людмилою.

Статистичні дані подають цікаву інформацію про шлюби між представниками різних конфесій. Так у 1842 р. було всього зареєстровано 83 шлюби, з них – 26 міжконфесійних, що становило 31 %, а вже за рік ця кількість у відсотковому відношенні збільшилася до 35, оскільки з 86 укладених шлюбних союзів, 30 – між представниками різних релігійних переконань [69, с.583].

За 25 років ситуація кардинально змінилася і засвідчувала суттєве скорочення міжконфесійних шлюбів. Про це свідчать записи статистичних книг церкви, а саме у 1868 р. зі 118 новоутворених родин, лише 18 було таких,

де чоловік і дружина належали до різних релігій, що становило 15%, через сім років кількість шлюбів ще скоротилася на один відсоток.

Зменшення міжконфесійних шлюбів відбувалося через те, що увесь спектр життєдіяльності суспільства визначався державною політикою, владними інституціями, які її здійснювали. А поскільки в імперії першість належала православній вірі, то й зрозуміло, що ця релігія ставала превалюючою.

Цікавим прикладом була сім'я з міста Збриж, яка утворилася в 1842 р. Чоловік Франко Войтков Ситарчук був римо-католиком, на відміну від його дружини Марії Лукіної. Через рік, глава родини бере інше прізвище і стає Сітарем, при цьому свою віру не змінює. У церковній книзі знайдено записи про те, що у їхньому шлюбі було народжено троє доньок: Марія, Меланія та Анна. На момент запису їм було відповідно: вісім, три та один рік. Далі в записах церкви вміщено інформацію, що сім'я Сітар мала ще дітей. Це видно з того, що в сповідній книзі зазначені в 1868 р. двадцятидвохрічний Григорій Франків Сітарчук, який був православним та скоріше за все, його брат, Іван Франків Войтков, котрий був римо-католиком. Також міститься інформація про те, що обоє братів мали дружин Софрону та Мотрону та дітей: Івана й Назарія, відповідно семи та п'яти років і Лаврентія, Олену, Ксенію – чотирьох, п'яти й одного року [58, с. 197 – 207.].

Наведений приклад свідчить про те, що в родинах мало місце відхрещування від віри, яка переважно сповідувалася в державі, таким чином, порушуючи закон, що визначав за якими правилами повинні бути утворені шлюби між людьми різних конфесій. Якщо проаналізувати сім'ю Сітарчуків, то в ній, велике значення на віросповідання відігравало те, що, скоріше за все, глава сім'ї мав австрійсько-польське походження. Також одним з факторів є те, що ми розглядаємо сім'ї прихожан прикордонного міста Збриж, яке ще в 1646 р. отримало Магдебургське право. Воно значно розширило місцеве самоврядування, позитивно позначилося на економічних, торгівельних

зв'язках, що значно активізувалися, а це в свою чергу вплинуло на місцеве населення в царині релігії та віросповідання.

1. Отже, приходимо до висновку, що шлюби в містах і селах Правобережної України в релігійному відношенні були більш різноплановими на відміну від аналогічних процесів в населених пунктах Лівобережжя [89, с.162].

Досить суттєво відрізнялося регулювання шлюбно-правових взаємин християн із тими, хто не набув християнства на Лівобережній Україні. Починаючи з Русі і до XIX ст. такі шлюбні союзи не лише не дозволялися, але й засуджувалися відповідним законодавством. Якщо особи, які не були уведені у християнську віру, хотіли одружитися, то вони мали отримати письмову згоду Священного Синоду на цей шлюб.

На практиці такий дозвіл було отримати досить складно, а в окремих випадках, навіть, неможливо. Так 31 січня 1830 р. Філімон Орлов, який мешкав у поселенні Ольховатка, написав клопотання на ім'я єпископа Віталія, котрий належав до Слобідсько-Української та Харківської єпархії, за свого брата Івана, щоб тому дозволили прийняти православ'я з метою укладення шлюбу з Катериною Чмутовою, яка вже була православною. Від народження чоловік був старообрядцем, оскільки цю віру нав'язав йому його батько.

Розгляд даної справи був затягнутий в часі, про що свідчить той факт, що в сповідувальній книзі є запис від 12 серпня 1833 р., коли ієрей Григорій Левицький дізнався від Івана Орлова, що той не дочекавшись рішення по справі, одружився на дівчині, яка не бажала приймати православну віру, оскільки належала, так, як і Іван до старообрядців. А це означало на практиці, що подальший розгляд справи про одруження Івана з православною Катериною Чмутовою втрачав будь-який сенс [53, с.583].

Укладання шлюбів православних та іновірців, починаючи з 30-х р. XIX регулювалося нормами законодавства. Наприклад, згідно з прийнятим, у 1832 р., законом заборонялося утворювати сім'ї іновірцям з римо-католиками,

уніатами та представниками інших конфесій. Як виняток, дозволялося одружуватися євреям з особами, які сповідували євангельські ідеї [48, с.211].

Як зазначено у Статуті духовних консисторій, виданого 1841 р., а саме у статтях 26, 239 шлюб міг бути укладений між християнином та нехристиянином лише у православної церкві, за умови того, що останній прийме відповідне віросповідання. А вже у 1845 р., після недотримання відповідних процедурних моментів, всі, хто були причетні до вінчального процесу, де вступали в шлюб іновірці, при цьому не змінивши віру, несли кримінальну відповідальність, яка полягала в ув'язненні терміном на шість місяців та церковним каяттям.

Якщо іновірці уклали новий шлюб і був не розірваний попередній, то вони підлягали заключенню у лікарю для психічно-хворих людей на мінімальний термін від одного року, а максимальний, якщо ув'язнення тривало 2 роки, при цьому вони втрачали всі свої посади та регалії. Те саме чекало і подружні пари, котрі сповідували протестантизм та мусульманство.

Менший термін ув'язнення передбачався для сімейних пар, які утворилися під час одруження римо-католиків та іновірців, мусульман, євреїв та представників євангельсько-лютеранського віросповідання [32, с.663].

Якщо церковники все ж обвінчали християнина з іновірцем, не отримавши на це дозволу вищих сановників, то на них накладалося стягнення, яке в грошовому еквіваленті становило від 10 до 50 карбованців, при цьому вони відсторонялися від служби на шість місяців.

Крім того, служителі церкви несли покарання, якщо вони нехтували канонами обряду вінчання в одних випадках, в інших за те, що вони порушили процедуру розлучення того подружжя, яке мало на це право, надане у вищих духовних інстанціях. Воно полягало у винесенні догани, а якщо це повторювалося, то священнику загрожувало це звільненням. Церковнослужителі, котрі все ж продовжували займатися розлученнями без дозволу, втрачали свій сан.

Не дозволялося також церковним служителям, і загрозувало позбавленням волі до півроку, за обряд вінчання та розірвання шлюбу неповнолітніх іновірців [39, с.101].

Все ж таки законодавство сприяло тому, що населення Лівобережної України мало дотримуватись встановлених законодавчих норм, що призводило до того, що більшість з них приймали офіційну релігію держави.

Яскравий приклад був знайдений в метричних книгах однієї з церков Лівобережжя і стосувався він родини козака Карнауха. В цій родині, народився син. По досягненню ним п'ятнадцятирічного віку, він опинився на Запорізькій Січі, оскільки осиротів.

У вісімнадцятирічному віці його полонили татари та у місті Царгороді продали сину хана. Через два роки йому вдалося врятуватися втечею, проте незабаром він знову опинився в руках татар. У 26 р. він взяв шлюб з етнічною грузинкою Маржі, яка теж перебувала в полоні разом зі своєю мусульманською родиною, котра прийняла до себе й хлопця. З часом в родині народилася донька.

1771 р. вся їхня родина була звільнена з полону, в ході російсько-турецької війни. Після чого вони повернулися на батьківщину чоловіка, в село Мельники Переяславського полку. Дружина Маржі прийняла християнську віру під іменем Марія Карнаух [25, с.465].

Іншим іновірцем-мусульманином був турок Омер Агмет, який проживав у місті Бендер. Нісши службу в одному з козацьких полків у 1771 р., з метою укладення шлюбу він звернувся до відповідної церкви з клопотанням переходу у православ'я. За його прикладом, послідували ще четверо турків. Після того, як вони відреклися від Пророка , їх похрестили в грудні цього ж року. Омер став Іоанном, Магмет носитиме ім'я Данило, Мамуша став Миколою, Майрем носитиме ім'я Варвара, а Гайше, в свою чергу – Анна [2, с.135].

Таким чином, всі ці історії чітко демонстрували те, що прийняття православної віри відбувалося зі свого особистого бажання. Хоча інколи перехід у православ'я відбувався за рахунок релігійних переконань родини, в

результаті зміни місця проживання, але в більшості через те, що під час одруження один з молодят мав не ту віру.

Окрім мусульман, православну віру хотіли прийняти також іудеї. Наприклад, єврей Лейб Єлисеєвич аргументував своє клопотання, датоване 1 листопада 1800 р. завзятим прагненням стати православним, при цьому його до цього ніхто не примушував робити.

Єврейка Мілька Михайловичевна, в своїй заяві від 1802 р. просила Козелецьке духовенство прийняти її в православ'я. Чітке розуміння того, що вона повинна стати християнкою прийшло до неї після прочитання православної літератури. Не останню роль в цьому відіграв географічний чинник, оскільки вона мешкала в місті Нова Басань, жителі якої, в своїй більшості, відносилися до православної віри.

Ще один етнічний єврей Машко Шайович обгрунтував свій перехід у православ'я тим, що він залишився сиротою, жив у прийомних сім'ях міста Любар, які сповідували християнство. До всього цього мав тяжке фінансове становище. Тому у 1814 р. йому було дозволено змінити віру з іудейства на православну [3, с.166].

Зазначимо те, що, коли євреї переходили до православної віри, то користувалися певними перевагами. Після трьох років у новій вірі, вони опинялися у касті вільних людей, з правами та обов'язками, які з цього витікали. Це і мотивувало більшість іудеїв перейти до православ'я. Так п'ятнадцятирічний син Шешкова Шендорова Сагаловського прийшов до Христа в день Різдва Христова. Про це стало відомо зі справи, яка розглядалася в суді міста Києва, у вересні 1841 р. Із матеріалів справи, чітко вбачається, що хлопець отримав відмову від зачислення до складу рекрутів. Таким чином, можна стверджувати, що саме це й стало головним мотивом переходу до православ'я [90, с.111].

У Катеринославській духовній консисторії священникам, згідно з нормативними документами, а саме Указу, датованим лютим 1840 р., надавався дозвіл приймати у православну віру нехристиян, без погодження з

вищими церковними сановниками. Але коли, це хотіли зробити римо-католицькі наставники і євреї, то без такого дозволу священник обійтися не міг.

Траплялися випадки, коли, навпаки, особи зрікалися православ'я. 5 червня 1847 р. Звенигородський міський магістрат звернувся з позовом, у суд міста Києва. У ньому зазначалося, що у віці чотирнадцяти років Зельман Сатановський став православним, таїнство хрещення відбулося в місті Звенигород у Соборній Преображенській церкві, в травні 1841 р. Проте, через місяць, він відрікся від православної віри на користь іудаїзму. На здійснення даного правопорушення вплинули євреї Шмуль Грингач, батько Зельмана та його друг, Берк Шварбург.

За законом, саме за це він та його батько підлягали карній відповідальності. За рішенням суду, Зельман мав бути ув'язнений і відбувати покарання у в'язниці міста Звенигород. Батько ж за свої дії уник кримінальної відповідальності, проте не мав права виїжджати за межі міста [62, с.112].

Чимала кількість аналогічних справ розглядалася в судових інстанціях Лівобережної України.

Так було засуджено єврея Лейдермана Шкляра, котрий не маючи на те підстав, вихрестився та прийняв іудаїзм. Інший випадок, коли такого собі Гончаренка, студента Київського університету притягнули до кримінальної відповідальності за прийняття католицизму.

Крім порушень, під час вінчання осіб з різними віросповіданнями, мали місце й інші. Не допускався шлюб дівчини з чернецем, іереєм чи дияконом, чоловікам – з монахинями. Щодо священників, то одружуватися вони могли лише один раз, незалежно від того чи вони розлучалися з дружиною, чи вона помирала.

Заради об'єктивності, слід зауважити, що складно було одружитися вдруге і вдовам представників духовенства. Для прикладу, у церковних записах 1767 р., зазначається, що козак Костюченко хоче взяти за дружину

Ірину, яка мала статус вдови, оскільки її вже колишній чоловік, диякон Павло Іванович – помер.

Таким чином, політика держави у досліджуваний період, націлювалася на чисельне збільшення людей, які вступили б у православ'я, через те що мешканці, котрі населяли землі Лівобережжя, були поліетнічними, полірелігійними і носили мультикультурний характер міжособистісних відносин, що в свою чергу ускладнювало процеси згуртування населення.

Одним з провідних факторів того, що люди різних релігійних конфесій приймали православну віру, було прагнення створити сім'ю з особою, яка належала до такого ж віросповідання. Та все ж, інколи, траплялися винятки, коли з дозволу церковних діячів дозволялося утворювати міжконфесійні сім'ї, за умови, що обряд вінчання проходитиме в церкві, прихожанкою якої є майбутня дружина.

Дозволи були необхідні і для шлюбів, які заключали іновірці. При цьому, крім такого дозволу, який видавав Священний Синод, необхідно було прийняти православ'я і обряд вінчання обов'язково повинен проводити церковнослужитель православної церкви. Згідно з канонами православ'я, повинні були рости та виховуватися і діти, які були народжені в такому шлюбі. Вихрещення ж каралося законодавчо на рівні держави, та постійним каяттям, що стосувалося церковної кари.

Вчення про православ'я окреслювало ключові умови шлюбності, які формували основу для укладання шлюбних союзів. Проте, у кожній сім'ї складалися стосунки, які були побудовані не лише на релігійних переконаннях. На них впливало, великою мірою те, в яких сім'ях вже тепер чоловік і дружина виховувалися, яку модель поведінки вони спостерігали у відносинах батьків та родичів. Немалу роль відігравало й суспільне бачення інституту сім'ї.

Духовенство, разом з державними діячами, постійно регулювало законодавчі акти, що визначали законність шлюбу між кровними родичами та між тими, хто мав духовну спорідненість. Регулювання полягало в тому, що

постійно змінювалися дозволи на кровні шлюби між чоловіком і жінкою в різних колінах. Так упродовж всього XVIII ст. і до початку XIX ст. дозволи доходили й до ступеня спорідненості у другому коліні.

На такі міри чиновники йшли, щоб не було порушено родинні та духовні зв'язки під час заключення шлюбу, що могло призвести в подальшому до негативних наслідків. Особливо така проблема стосувалася жителів сіл та маленьких містечок.

Шлюби такі все ж могли заключатися, оскільки у законодавчих актах і церковних канонах були деякі розбіжності щодо визнання кровного та духовного рідства. Тоді чоловік і жінка, які укладали такий сімейний союз, притягувалися до кримінальної відповідальності та були змушені каятися в церковних установах. Як бачимо, ситуація зі шлюбністю на Лівобережній Україні була строкатою, неординарною та неоднозначною.

ВИСНОВКИ

Пророблене магістерське дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проблеми стану історіографії проаналізовано. Доведено, що у вітчизняній історіографії вона не знайшла всебічного висвітлення. На етапі сучасності тема є досить актуальною в такій науці, як історія. Це стало поштовхом необхідності вивчення поставленої в роботі проблеми.

2. Охарактеризовано метричні книги, їх інформативність та особливості. Незважаючи на можливі неточності, простежується достатня кількість інформації, а їхню унікальність підкреслює довговічна збереженість. Це джерела, до речі, одні з небагатьох, які зберегли цінний історико-демографічний матеріал про родинно- шлюбну сферу життя українського населення. Джерельна база дозволила заповнити прогалини, пов'язані з сімейно-шлюбними відносинами на Лівобережній Україні другої половини XVIII – першої половини XIX ст.

3. Розкрито основні етапи становлення сім'ї, яка виступає органічною, цілісною, самодостатньою структурою, оскільки відтворює і моделює практично всі сфери життєдіяльності, соціальні зв'язки та функції: політику, культуру, мораль. Тому на стані сім'ї та шлюбних відносинах безпосередньо відбиваються соціальні зрушення в суспільстві. Шлюбно-сімейні відносини становлять собою своєрідну квінтесенцію політичних, економічних, соціальних і правових інститутів. Еволюція родини тісно пов'язана з розвитком суспільних відносин. Тому вивчення історії шлюбу і сім'ї важливе для дослідження особливостей руху населення, вивчення правових відносин, розвитку політичних, економічних і соціальних систем. На них сфокусовано багато ключових проблем суспільства. Знаючи тип родини, що переважає в певній місцевості, можна передбачити інші характеристики регіону. До середини XIX ст. родина розглядалася як вихідна мікромодель суспільства, соціальні відносини були похідними від сімейних. Саме суспільство трактувалося дослідниками як поширена родина, причому як патріархальна з

відповідними атрибутами: авторитарністю, власністю, субординацією тощо. Сім'я, як первинний осередок суспільства, як спільність людей, пов'язаних подружніми стосунками, взаєминами батьків і дітей, як структура з важливими соціальними функціями, має особливе значення в житті кожної людини. Водночас сім'я – це своєрідне підґрунтя історії держави, яке відкриває дослідникові глибинні структури нашого минулого.

4. Розглянуто ключові аспекти сімейно-шлюбних взаємин. Наголошено на важливості вивчення поставлених питань, оскільки тема сім'ї та шлюбу є не тільки правовою, соціальною але й історичною категорією.

5. Виокремлено особливості правового регулювання відносин. Шлюбно-сімейні відносини пов'язані зі звичаєвим правом більше, ніж будь-які інші. Звичаєво-правові норми і традиції співіснували з чинним церковним і світським законодавством, а інколи і всупереч йому. Тривалий час, майже до XIX ст., звичаєве право було основою регулювання відносин у шлюбно-сімейній сфері, і воно в загальних рисах увійшло у закони державного права. Згідно з нормами звичаєвого права, шлюб становив договір («зговор», «згоду») батьків нареченого і нареченої. Його, як правило, оформляли «шлюбними листами», в яких було викладено умови шлюбного союзу, розмір посагу нареченої і вкладу («вини») нареченого. Порядок оформлення шлюбного договору українців, які проживали у різних регіонах, мав свої особливості. Найпоширенішим був договір батьків молодих, який у присутності свідків оформляли у вигляді контракту (письмового чи усного). За будь-яких часів, регулювання шлюбно-сімейних відносин викликало інтерес з боку держави та суспільства. Переживаючи різні періоди людської діяльності, законодавство встановлювало нові норми, вдосконалюючи їх та беручи до уваги досвід минулих років. З початку XVIII ст. в регулювання шлюбно-сімейних відносин втрутилася держава. Шлюбне законодавство перейшло до рук світської влади. Засади, на яких здійснювалося державне втручання у відносини шлюбу та сім'ї за часів російської імперії, важко назвати досконалими, однак вони свідчать про спроби устаткувати порядок щодо регулювання цих взаємин. Такі

тенденції є зрозумілими для тогочасного суспільства, адже тоді існували дещо інші, відмінні від сьогодення цінності та звичаї.

6. Визначено сутність родинних зв'язків та віровизнання. Адже саме родинність, віровизнання суджених відігравали важливу роль під час укладання союзу. Недійсними вважалися шлюби, які уклалися не лише поміж кровними, але й духовними родичами, особами, що поріднилися через одруження родичів (так звана, «двухродна» і «трьохродна» спорідненість). Державна політика окресленого періоду була спрямована на чисельне збільшення людей православної віри, адже населення українських земель споконвічно було поліетнічним, полірелігійним, що визначило мультикультурний характер взаємовідносин між людьми та в той же час ускладнювало консолідацію народів.

7. Виявлено спрямованість церковної політики на сімейно-шлюбні процеси, роль духовенства у повсякденних практиках мирян, їхнє тяжіння до усталених шлюбно-сімейних традицій. Порушуючи або не виконуючи шлюбно-сімейні приписи, панотці створювали для населення можливість укладати незаконні шлюби, нехтувати офіційним цивільним законодавством. Разом з тим, прерогативою церкви тривалий час було визначення ступенів спорідненості. Церква самостійних документів не створювала, а визнавала візантійське законодавство, що закріплювало складну систему заборон на шлюби. Історія матримоніального права ведеться від суворої заборони християнським віровченням вінчань осіб, які перебували у родинних стосунках до восьмого-сьомого коліна. Проте, потім такі вимоги спростили до четвертого ступеня кровної родинності. Особливо помітним було пом'якшення відносно духовної спорідненості.

8. Узагальнено особливості сімейно-шлюбних відносин. Витоки сучасної шлюбно-сімейної поведінки кожного народу лежать у особливостях його історичного розвитку, еволюції його ментально-інституційної системи. Шлюб і сім'я як багатофункціональні інститути суспільства мають значну інституційну автономію, внутрішню логіку розвитку, водночас вплетену в

канву історичного розвитку всього соціуму. Розвиток суспільних і відповідна зміна інституційного середовища, економічні умови відтворення населення, соціальна форма організації суспільства, поступові зміни в ментальності народу під впливом трансформації релігійних уявлень, соціальних та моральних норм і правил, взаємодія з ідейними і моральними стандартами інших народів – всі особливості історичного розвитку певного суспільства впливають на систему шлюбно-сімейних відносин, форми, принципи, умови укладання й існування шлюбу.

Розуміння складних неоднозначних сучасних процесів у шлюбно-сімейній сфері неможливо без вивчення як їх історичної еволюції, так і сучасних факторів трансформації. Демографічний розвиток України, зокрема у шлюбно-сімейній сфері, відбувається відповідно до загальноцивілізаційних закономірностей, однак, як і в кожній країні, він є складовою і результатом еволюції національної соціокультурної та інституційної систем

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги: время собирать камни. / Д.Н.Антонов ., И.А.Антонова. // Отечественные архивы; 1996, – № 4–5.
2. Анисимова И.А. и др./ Метрические книги и другие документы полковых церквей в РГВИА., / И.А.Анисимова и др. //Вып. 14., 2003
3. Бессараба И. Материалы для этнографии Херсонской губернии. Сборник отделений русского языка и словесности императорской Академии Наук. Петроград, 1916.–Т. ХСІV. – С. 1–568; Чернявская С. Обряды и песни села Белозерка Херсонской губернии. Сборник Харьковского историко-филологического общества. Вып. 1. Харьков, 1893. – Т. 5. – С. 82–166.
4. Бороденко О. А. «Божа вдова» як релігійна модель поведінки самотньої жінки в Гетьманщині. Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів. / О.А.Бороденко – Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 195–203.
5. Бороденко Е. А. Девичья брачность в Левобережной Украине: христианские нормы и практика социума. European Social Science Journal (Европейский журнал социальных наук). / Е.А.Бороденко – Москва : АНО «Международный исследовательский институт», 2013. – 12 (39). – Т. II. С. 357–364.
6. Бороденко О. Документи-дозволи на шлюб ХVІІІ – першої половини ХІХ століть: спроба аналізу. Історична пам'ять. / О.Бороденко – Полтава : ПНПУ, 2019. Вип. 40 (1). – С. 8 – 14.
7. Бороденко О. Історико-демографічна характеристика шлюбів сільського населення першої половини ХІХ ст. (на прикладі сіл Роменського повіту Полтавської губернії). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. За заг. ред. проф. І. С. Зуляка.

- Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. II. С. 68 – 72.
8. Бороденко О. Незаміжні жінки Гетьманщини другої половини XVIII століття (історико-демографічний аспект на прикладі облікових джерел сіл Полтавського полку). Історична пам'ять. / О.Бороденко – Полтава, – 2012. Вип. 27. – С. 60 – 69.
 9. Бороденко О. А. Нерухоме майно вдовиних домогосподарств Гетьманщини другої половини XVIII століття (на прикладі сіл Полтавського полку). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. / О.Бороденко – Запоріжжя, 2013. Вип. XXXVI. – С. 46 – 50.
 10. Бороденко О. Підготовка до обряду вінчання у XVIII – першій половині XIX ст. (на основі матеріалів дозвільної документації). / О.Бороденко // Українське релігієзнавство. 2019. Вип. 87. – С. 38–54.
 11. Бороденко Е. А. Повторное замужество овдовевших женщин Левобережной Украины (на материалах метрических книг XVIII века). / Е.А.Бороденко // Историческая демография. Научный журнал. 2014. № 2 (14). – С. 4 – 9.
 12. Бороденко О. А. Розпуста як прояв девіантної поведінки самотніх жінок Гетьманщини XVIII століття. / О.А.Бороденко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, –2012. Вип. XXXIII. – С. 17 – 21.
 13. Бороденко О. Церковні обшуки як історичні джерела у дослідженні шлюбної проблематики першої половини XIX століття. / О.Бороденко – Емінак. 2018. 4 (24). Т. I. – С. 117 – 121.
 14. Бороденко О. А. Шинкарство у Гетьманщині XVIII століття: вплив на поведінкові стратегії українського соціуму. / О.А.Бороденко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, – 2018. Вип. 51. – С. 225 – 232.
 15. Бороденко О. А. Шлюбність та шлюбний вік у селах

- Полтавського полку другої половини XVIII століття. / О.А.Бороденко // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Шевського НАН України. –Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. Т. 25. – С. 245–257.
- 16.Бороденко О. Шлюбно-процесуальні особливості сільського соціуму в 50-х роках XIX століття (за матеріалами церковних обшуків с. Миколаївка Роменського повіту Полтавської губернії). / О.А.Бороденко // Історична пам'ять. 2018. 1 (38). – С. 43–50
- 17.Борисенко В. Нова весільна обрядовість у сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України). / В. Борисенко – К., 1979;
- 18.Бранденбургский Я. Брак и его правовые последствия. / Я. Бранденбургский - М., 1926;
- 19.Веревкин-Шелюта В.Н. Метрические книги и материалы римско-католических костелов Санкт-Петербурга и его окрестностей в Национальном историческом архиве Белоруси. / В.Н.Веревкин-Шелюта // В кн.: Генеалогический вестник, вып. 1., 2001
- 20.Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядовости украинцев). / Н.Гаврилюк. – К., 1981.
- 21.Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі : байки, легенди, історичні перекази, новели, анекдоти з Бачки: Інтегральне видане “Етнографічного збірника”, том XXX Наукового Товариства ім. Шевченка, / В. Гнатюк – Львов 1911 р. – “Руске слово” Нови Сад, 1986. – Т. 2. – 355 с.
- 22.Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі [Текст] : I. Західні угорсько-руські комітати; II Бач-Бодрогський комітат: Інтегральне видане “Етнографічного збірника” Наукового товариства ім.

- Шевченка, т. ІХ, видатого у Львові 1900 року / В. Гнатюк. – “Руске слово” Нови Сад, 1986. – Т. ІV. – 283 с.
23. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Руси: казки з Бачки: Інтегральне виданє “Етнографічного збірника” Наукового товариства ім. Шевченка, т. ХХІХ, видатого у Львові 1910 року / В. Гнатюк. – “Руске слово” Нови Сад, 1986. – Т. ІІІ. – 318 с.
24. Гнатюк В. М. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків / В. М. Гнатюк // Українці: народні вірування, повір’я, деманологія. – Київ, 1991. – С. 183–184.
25. Гнатюк В. : Документи і матеріали: 1871-1989. / В. Гнатюк – Львів : Наукове т-во ім. Шевченка, 1998. – 465 с.
26. Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину. Матеріали до української етнології. / В. Гнатюк. – Львів, 1919. Т. ХІХ–ХХ. – С. 249–389 та ін.
27. Гримич М. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців ХІХ – початку ХХ ст. / М. Гримич – К., 2004.
28. Грушевський М. С., Левицький О. І. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси, ХVІ–ХVІІІ вв. / М.С.Грушевський , О.І.Левицький – Львів: Видав. Львів. іст. просвіт. орг. «Меморіал», 1991. – 154 с
29. Грушевський М. Початки громадянства (генетична соціологія) – М.Грушевський // (Відень: Український соціологічний інститут, 1921), – 301–316.
30. Гузенков С. Метричні книги православних церков Південної України другої половини ХІХ ст.: джерелознавчий нарис. / С.Гузенков. – К., 2011. – 124 с.
31. Елпатьевский А.В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с ХVІІІ в. по настоящее время)./А.В. Елпатьевский // В кн.: Актовое источниковедение. – М., 1979
32. Ефименко Т. Обычное право украинского народа. Украинській народъ въ его прошломъ и настоя- щемъ ; [под ред. проф. Ф.К. Волкова,

- проф. М.С. Грушевського, проф. М.М. Ковалевського, акад. Ф.Е. Корша, проф. А.Е. Крымського, М.И. Тугань-Барановського и акад. А.А. Шахматова]. Петроградъ : Типографія т-ва «Общественная Польза», Б. Подъяческая, 39, 1916. – С. 648–663.
33. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. / І. Ігнатенко 3-тє вид., доп. І перероб. – К. : Інтелектуальна книга, 2014. – 264 с.
34. Калініченко В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929). / В.Калініченко – Х., 1991;
35. Качан Ю. В. Селянська сім'я і волосне судочинство Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ю. В. Качан // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. – С. 47–51.
36. Качан Ю. В. Еволюція сімейно-шлюбних відносин в південноукраїнському селі кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. / Ю. В. Качан // Схід. 2018. № 1 (153). – С. 53–60.
37. Кістянівська Н. Твори Івана Некрашевича українського письменника ХVІІІ ст. / Н. Кістянівська - Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. 32 с.
38. Кістяківський О. Ф. Щоденник: 1874—1885: У 2 т. / упоряд. В. С. Шандра [та ін.]; відп. ред. І. Л. Бутич; 1994. — 645 с. (Серія «Правнича спадщина») (Серія «Пам'ятки політично-правової культури України»).(Серія «Мемуари. Щоденники»).
39. Ковальський І. Генеральний опис 1765–1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні. / І.Ковальський // Український історичний журнал. 1962. № 2. – С. 97–101.
40. Ковальський І. Проведення Генерального опису в Переяславському полку. / І.Ковальський // Український історичний журнал. 1960. № 6. – С. 132–134.
41. Ковальський І. Проведення Генерального опису в Переяславському

- полку. / І.Ковальський // Український історичний журнал. 1960. № 6. – С. 132–134.
- 42.Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. / О.М. Кравець - К. : «Наукова думка»,1966. – 198 с.
- 43.Кувеньова О. “Громадський побут,” в Україні: історико-етнографічна монографія [макет], ред. Кость Гуслистий (Київ: Видавництво АН Української УРСР, 1959), т. 1, – с. 475–520.
44. Кувеньова О.Громадський побут українського селянства: історикоетнографічний нарис (Київ: Наукова думка, 1966), – 30–37; / О. Кувеньова, / / “Про деякі традиційні народні молодіжні ігри та розваги,” Народна творчість та етнографія 2 (1959): – с.84– 93.
- 45.Левченко В. В.Одеса і Новоросійський університет в метричних книгах: історико-джерелознавчий аспект./ В.В.Левченко // *Вісник ХНУ. Серія: Історія*. 2016. Вип. 52. – С. 65–72.
- 46.Легун Ю.В. Генеалогія селян Подільської губернії: / Ю.В.Легун // Джерела. – Вінниця, 2005
- 47.Легун Ю. Класифікація джерел з генеалогії селянства: історіографія питання. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. пр.* / Ю.Легун - Київ. 2006. № 13. Ч. I. – С. 144–177.
48. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. / І. Лиман // *Наук. зап.: Зб. пр. молодих учених та аспірантів*. – Т. 7. – Київ, 2001. – С. 197–211.
49. Лобко Н. В. Інформаційний потенціал українських генеалогічних джерел та його використання в історичних дослідженнях : дис. канд. історичних наук: / Н. В. Лобко. – Київ, 2008. – 438 с.
- 50.Лоха В. Етносоціальна структура міщан Переяслава за «Ревізською книгою Переяславського полку 1726 р.», Генеральним (Румянцевським) описом Малоросії 1765–1769 рр.» та іншими

- джерелами. / В.Лоха // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 34. – С. 10–19.
- 51.Манжура И. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. / И. И. Манжураю. // – Х., 1890;
- 52.Маррезе М. Л. Бабы царство: Дворянки и владение имуществом в России (1700–1861). Авторизованный перевод с англ. Н. Лужецкой. / М.Л. Маррезе – М. : Новое литературное обозрение. 2009. – 364 с.
- 53.Миронов Б. Н. История в цифрах. Математика в исторических исследованиях. / Б. Н. Миронов – Ленинград : «Наука», 1991. – 180 с.
- 54.Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В двух томах. Т. II. / Б. Н. Миронов – С.-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. – с. 583 с.
- 55.Миронов Б. Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVII–XIX вв.). / Б.Н.Миронов -Ленинград : Издательство «Наука», 1985. – 302 с.
- 56.Миттерауер М., Каган А. Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ. Семья, дом и узы родства в истории ; [под ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбама]. / М. Миттерауер, А.Каган – Санкт-Петербург : Европейский университет АЛЕТЕЙЯ, 2004. – 285 с.
- 57.Маркович Е. Свадебные песни в Елисаветградском уезде. / Е. Маркович – Степ. Херсон, 1886. – С. 160–234;
- 58.Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). / В.Маслійчук // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2005. Вип. 5. – С. 197–207.
- 59.Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Київ – Харків / В.Маслійчук // : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – 128 с.

60. Маслійчук В. Насильство в родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / В. Маслійчук // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2007. Вип. 7. – С. 243–263.
61. Матушенко В. Б. Сучасне весілля в контексті української обрядової культури : монографія. / В. Б. Матушенко К. // : ВД «Стилос», 2009. – 200 с.
62. Маховська С. Традиційні весільні прикмети і заборони на Слобожанщині в першій половині XX століття. / С. Маховська // Народна творчість та етнологія. 2011. № 6. – С. 106–112.
63. Мегилл А. Историческая эпистемология : монографія ; [пер. М. Кукарцевой, В. Катаевой, В. Тимонина]. / А. Мегилл – М. : «Канон», РООИ «Реабилитация», 2007. – 480 с.
64. Мільчев В. Матеріали фіскального, поліційного та церковного обліку, як джерело з соціальної історії запорізького козацтва XVIII століття. / В. Мільчев // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. МС Грушевського НАН України, 2010. – С. 121–136.
65. Миненко Н. А. Культура русских крестьян Зауралья. XVII – первой псовины XIX в. / Н.А. Миненко – М. : Наука, 1991. – 224 с.
66. Мірза-Авакянц М. Українська жінка в XVI–XVII ст. / М. Полтава Мірза-Авакянц // «Печатне діло», 1920. – 94 с.
67. Миронов Б. Н. История в цифрах. Математика в исторических исследованиях. / Б. Н. Миронов – Ленинград : «Наука», 1991. – 180 с.
68. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В двух томах. Т. I. / Б. Н. Миронов – С.-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. – 339 с.
69. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи,

- гражданского общества и правового государства. В двух томах. Т. II. / Б. Н. Миронов – С.-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. – 583 с.
- 70.Миронов Б. Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVII–XIX вв.). / Б. Н. Миронов – Ленинград : Издательство «Наука», 1985. – 302 с.
- 71.Миттерауер М., Каган А. Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ. Семья, дом и узы родства в истории ; [под ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбама]. / М. Миттерауер, А.Каган – Санкт-Петербург : Европейский университет АЛЕТЕЙЯ, 2004. 285 с.
- 72.Михайлюк О. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: соціокультурні процеси. / О. Михайлюк – Дніпропетровськ, 2007;
- 73.Мордвінцев В. М. Метричні книги. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. 1999. Вип. 41. – С. 13–19.
- 74.Мордвінцев В. Сповідальні книги. / В.Мордвінцев // Київська старовина. 1995. № 3. – С. 84–87.
- 75.Мордвінцев В.М. Метричні книги. В кн.: Вісник Київського університету: / В.М.Мордвінцев // Історія, вип. 41. – К., 1999
76. Мордвінцев В., Томазов В. Метричні книги. В кн.: Українська архівна енциклопедія. / В.Мордвінцев ., В.Томазов . – К., 2008
- 77.Мордвинцев В. М. Церковно-статистическая документация как исторический источник по изучению социального развития городов и сел Левобережной Украины в XVIII веке. Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов V Всесоюзной конференции 30 мая – 1 июня 1990 г. / В.М.Мордвинцев – К. : Киевский Ордена Ленина и Ордена Октябрьской революции Государственный университет им. Т. Г. Шевченко, 1990. – С. 79–81.
- 78.Московець В. П. Психологія релігії: / В.П. Московець //

- Посібник. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
79. Муромцева Ю. І. Демографія : навчальний посібник. / Ю.І. Муромцева – К. : Кондор, 2006. – 300 с.
80. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. СПб: / Н.С. Нижник // Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 172 с.
81. Новосельский С. А. Смертность и продолжительность жизни в России / С. А. Новосельский. – Петроград : Типогр. Министерства Внутренних Дел, 1916. – 208 с.
82. Никольский В. Семья и брак в прошлом и настоящем. / В.Никольский – М., 1936
83. Новицкий Я. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославщине. / Я.Новицкий – Х., 1894;
84. Норберг К. Проститутки. История женщин на Западе : в 5 т. Т. III : Парадоксы эпохи Возрождения и Просвещения ; под общ. ред. Ж. Дюби и М. Перро ; под ред. Н. Земон Дэвис и А. Фарж : пер. с англ. ; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. СПб. : Алетея, 2008. – С. 475–492.
85. Острась Е. С. Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпечення населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. / Е.С Острась – Донецьк, Донецький національний університет, 2003. – 80 с.
86. Перковский А. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. / А.Перковський // Український історичний журнал. 1966. № 2. – С. 105–109.
87. Перковский А. Новые данные о населении Киева в середине XVIII в. / А.Перковський // Вопросы истории. 1982. № 6. – С. 176–179.
88. Перковский А. О людности украинского двора и величине семьи во второй половине XVIII века. Проблемы исторической демографии СССР. Сборник статей [под ред. Р. Н. Пуллата]. / А.Перковський –

- Таллин, 1977. – С. 104–111.
- 89.Перковський А. Структура українського поселення на Південному Правобережжі в другій половині XVIII ст. (історико- географічний нарис). Історичні джерела та їх використання. Вип. II. / А.Перковський – Київ : Наукова думка, 1966. – С. 149–162.
- 90.Перковський А. Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст. / А.Перковський // Український історичний журнал. 1968. № 1. – С. 107–111.
- 91.Петренко І. М. Висвітлення історії повсякденних шлюбно-сімейних відносин у працях історика Наталії Мірзи-Авакянц. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. / І.М. Петренко – Запоріжжя, 2013. Вип. XXXV. – С. 310–318.
- 92.Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякден- ному житті мирян Російської держави XVIII ст. : монографія в 2 ч. / І. Петренко – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 581 с.
- 93.Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині XVIII ст./ І. Петренко – Полтава, 2009; Її ж. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст. У 2 ч. / І. Петренко – Полтава, 2010
- 94.Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини в контексті православної повсякденної культури Росії (XVIII ст.). / І. Петренко // Краєзнавство. 2010. № 3. – С. 97–103.
- 95.Петренко І.М. Укладання четвертих шлюбів і дотримання траурних термінів в повсякденному подружньому житті мирян XVIII ст. / І. Петренко // Пам'ять століть. Планета. 2011. – С. 67–74.
- 96.Пляшко Л. А. Подорож до міста XVIII ст. / Л.А. Пляшко – Київ : «Наукова думка», 1980. – 152 с.
- 97.Пономарев А. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. / А.Пономарев – К., 1989.
- 98.Полтавщина. Історичний нарис ; [керівник проекту Г. П. Грибан,

- редактор Г. М. Михайленко]. Полтава : Дивосвіт, 2005. – 592 с.
99. Полтава. Історичний нарис ; [наукові редактори О. Б. Супруненко, М. А. Якименко, В. Є. Лобурець, В. А. Войналович та ін.]. Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с.
100. Полтавіка. Полтавська Енциклопедія: у 12 томах. Релігія і церква ; [Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін.]; за ред. О. А. Білоусько. Т. 12. Полтава : Полтавський літератор, 2009. – 756 с.
101. Полтавщина: Енцикл. довід. ; [І. Л. Бутич, В. Н. Жук, М. І. Назаренко та ін.]; за ред. А. В. Кудрицького. К. : УЕ, 1992. 1024 с.
102. Потапова В. А. Отношение религии к женщине. / В. А. Потапова // Ставропольское книжное издательство, 1954. – 28 с.
103. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Ю.присяжнюк – Черкаси, 2007.
104. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. ХІІ – 996 с. (Бібліотека української краєзнавчої класики)
105. Прокоп'юк О. «Учреждение о конвой почте в Малой России...» (до історії функціонування Київської духовної консисторії у ХVІІІ ст.). / О. Прокоп'юк // Київська старовина. 2007. № 4. – С. 127–139.
106. Путро О. І. Генеральний опис 1765–1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні у другій половині ХVІІІ ст. Український історичний журнал. / О.І. Путро – Київ : Наукова думка, 1982. № 7. – С. 143–147.
107. Путро О. І. До питання про еволюцію феодальних від-носин на Лівобережній Україні у другій половині ХVІІІ ст. Український історичний журнал. / О.І. Путро – Київ : Наукова думка, 1987. № 6. С. 86–93.

108. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. / Н.Л. Пушкарева – М. : Мысль, 1989. 286 с.
109. Пушкарева Н. Л. Русская женщина в семье и обществе X–XX вв.: этапы истории. / Н.Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. 1994. № 3. – С. 3–15.
110. Пушкарева Н. Л. Семья, женщина, сексуальная этика в православии и католицизме: перспективы сравнительного подхода. / Н.Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. 1995. № 3. – С. 55–69.
111. Рахно К. Українське відьмацтво як продукт еволюції гендерних відносин. / К.Рахно // Український керамологічний журнал. 2004. № 2–3. – С. 27–33.
112. Релігієзнавство : навчальний посібник для студентів ВНЗ [В. Л. Петрушенко, О. П. Петрушенко, М. П. Скалецький та ін.]. Львів : «Новий Світ-2000», 2006. 328 с.
113. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості. Упорядники А. Колодний, О. Саган. Видання третє. / А.В. Річинський – Тернопіль, 2002. – 448 с.
114. Романова О. «Боже не благословення» чи вигідне одруження? Штрихи до ціннісних пріоритетів козацької старшини XVIII ст. Соціум. Альманах соціальної історії. / О.Романова – Київ, 2010. Вип. 9. С. 373–391.
115. Романова О. Образ «грішника» за матеріалами сповідних розписів Київської митрополії 1730–1760-х рр. Український історичний журнал. / О.Романова – Київ : «Дієз продукт», 2012. № 1. – С. 46–66.
116. Романова О. Сповідні книги Київської митрополії XVIII ст. Як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян. Український історичний журнал. / О.Романова – 2008. № 4. – С. 122–148.
117. Рыклис И.Г., Шумков А.А. Метрические документы церквей военного ведомства в РГВИА. / И.Г. Рыклис., А.А.Шумков // вып. 6.,

2001

118. Сакало О. Динаміка змін структури сім'ї на території Гетьманщини в другій половині XVIII століття (на прикладі села Митченки Пирятинської першої сотні Лубенського полку). Історична пам'ять. 2007. № 1. – С. 108–117.
119. Свищев П.А. Документальные источники как доказательная база родословного исследования. / П.А.Свищев // вып. 11,2002
120. Смирнов Василий Сергеевич // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. / В.С. Смирнов — М. : Советская энциклопедия, 1969—1978.
121. Сумцов Н. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии. Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края / под ред. проф. Курилова. Екатеринослав, 1905. – С. 5–10;
122. Туган-Барановський Михайло // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж — Нью-Йорк : Молоде життя, 1955—1995.
123. Томазов В.В. Метрические книги Киевского раввината в Центральном государственном историческом архиве Украины в Киеве., вып. 12., / В.В. Томазов // – 2002
124. Томазов В.В. Иудейские метрические книги в Центральном государственном историческом архиве Украины в Киеве. / В.В. Томазов // вып. 18., 2004
125. Томазов В.В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). / В.В. Томазов – К., 2006
126. Хведір Вовк, “Шлюбний ритуал та обряди на Україні,” Студії з української етнографії та антропології, ред. Юрій Іванченко / Хведір Вовк – Київ: Мистецтво, 1995, – с. 228– 229

127. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Структура і функції). / Р. Чмелик – Львів, 1999.
128. Реєстр метричних книг архівів України, кн. 24: З колекції Державного архіву Хмельницької області, вип. 1: Метричні книги римо-католицьких церков Web.: www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Metryca-book
129. [http://uk.rodovid.org/wk/Метричні книги](http://uk.rodovid.org/wk/Метричні_книги)
130. Реєстр метричних книг архівів України, кн. 17: З колекції Державного архіву Одеської області, вип. 1: Метричні книги одеських церков. Web: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Metryca-book/Кн-17.php>.

ДОДАТКИ

Виховна година

на тему:

**«Сімейно-шлюбне життя:
історичні традиції та
сучасність»**

для учнів 11 класу

Мета: сприяти подальшому формуванню уявлень про сімейно-шлюбні стосунки, про кохання як найбільшу цінність сім'ї та усвідомленню факторів готовності до шлюбу.

Завдання: розглянути складові поняття «сімейне щастя»;

- сприяти усвідомленню основних ролей членів сім'ї, їхніх обов'язків, критеріїв, які визначають рівень готовності до шлюбу;

- визначити, які ризики існують при укладанні шлюбу за кордоном.

Ключові слова: сімейне щастя, сімейні обов'язки, готовність до сімейного життя.

Матеріали та обладнання: папір для нотаток, ручки, кольорові олівці, фломастери, папір формату А1, роздатковий матеріал.

План.

1. Вступне слово педагога.
2. Активізуюча вправа «Історія кохання»
3. Активізуюча вправа «Веселий фотограф»
4. Вправа «Мій ідеальний партнер»
5. Вправа «Критерії щасливої сім'ї»
6. Вправа «Малюємо сімейне життя»
7. Тест «Готовність до шлюбу»
8. Дискусія «Ризики укладання шлюбу за кордоном»
9. Підбиття підсумків

Хід заняття.

Вступне слово вчителя.

Вчитель говорить, що на цьому занятті йтиметься про сім'ю, сімейно-шлюбні стосунки, про кохання. Він знайомить підлітків із метою та завданнями заняття.

Активізуюча вправа «Історія кохання»

Ця вправа допоможе підліткам проговорити свої фантазії і потреби у спілкуванні з протилежною статтю у жартівливій, легкій формі. Ця гра діагностична, у ній можна побачити, що цікавить дітей у стосунках із представниками іншої статі, що вони знають про них, як уявляють, адже це проявиться у питаннях підлітків.

Двох бажаних (хлопчика і дівчинку) чи дві пари педагог просить вийти за двері класу, вони стають ведучими.

Вчитель говорить ведучим, що зараз решта учнів придумують власну історію кохання. Після повернення ведучих в аудиторію їхнє завдання – відновити цю історію, запитуючи, причому питання мають бути тільки закритими, тобто передбачуванні відповіді повинні бути «так», «ні», «не важливо».

Коли ведучи виходять, педагог пропонує групі невелику хитрість. Вони не придумують історію, ведучи складають її самі, своїми запитаннями. Просто всі будуть відповідати на запитання за певним принципом: якщо в останньому слові запитання ведучих остання буква голосна, то всі учасники дружно відповідають «так», а якщо приголосна – «ні», у випадку, якщо закінчується м'яким знаком – то всі учасники говорять «не знаю» або «не важливо».

Ведучим же повідомляється: ми тут без вас склали історію кохання. Ви повинні її дізнатися, ставлячи запитання, на які можна отримати лише однозначні відповіді: «так», «ні». «не знаємо». «не важливо». На завершення педагог просить учасників відтворити повністю усю розповідь, а ведучим дякує за те, що вони розповіли усім прекрасну історію кохання.

До уваги вчителя

Якщо ведучи дещо розгубляться, педагогу необхідно допомогти придумати кілька перших запитань. Завдання педагога задати певний тон запитань, щоб вони були не тільки про поверхневі події, але і про взаємовідносини, почуття (наприклад: «вони кохали один одного?», «після того, як вона пішла, він подумав, що вона образилась?»....)

Активізуюча вправа «Веселий фотограф»

Педагог просить одного бажаючого стати «фотографом». Решта учасників збираються в окремому місці і створюють «похмуру» команду, яка має сфотографуватися. Завдання фотографа під час зйомки розсмішити «похмуру» команду, а завдання команди – не піддаватися на дії фотографа (звуки, слова, жести, міміку) і залишатися сумними, похмурими. Той з команди, хто не витримає і засміється, стає помічником фотографа і допомагає йому смішити інших. На завершення педагог запитує, чи змінився настрій у групі, та пропонує перейти до основної частини заняття.

Вправа «Мій ідеальний партнер»

Вчитель звертає увагу учнів на те, що сьогодні розмова йтиме не про батьківську сім'ю, а про сім'ю, яку в майбутньому кожен із них планує утворити.

Вчитель наголошує на тому, що найголовнішою умовою щасливого шлюбу є обрання супутника/партнера життя, тобто людини з якою б ти з душевною радістю долав перешкоди, і для якої дорога з тобою була б також потрібна і необхідна. Слід пам'ятати, що обрати необхідно не тільки собі друга (подругу) , а свою підтримку на все життя, а також батько чи матір для своїх дітей, бабусю чи дідуся для своїх онуків.

Педагог говорить: «Які ж можуть бути критерії вибору коханої (коханого)? Соціологи стверджують, що сучасні наречені насамперед шукають у майбутньому супутнику щедрість, доброту, розум, ерудицію, чуйність, культуру внутрішню і зовнішню. На других позиціях: ставлення до

дружини як до друга, дбайливе ставлення до дітей, працьовитість, почуття гумору, краса.

Набір вимог до майбутніх дружин більш традиційний: поєднання краси з добротою, м'якістю і самовідданістю, вірність подружньому обов'язку. На других позиціях: розум, ділові якості жінки, її працелюбність, якості господині. Цікаво, що якості, небажені в шлюбі, називають майже однаково як чоловіки, так і жінки: егоїзм, нечесність, грубість, жадібність.

А тепер настав час перевірити, які вимоги висуваєте ви до майбутнього супутника життя?»

Вчитель пропонує підліткам записати 10 рис характеру уявного майбутнього супутника/ супутниці життя та розмістити їх у певному порядку. Потім показати свої списки на дошці. Учасникам вправи дається час на вивчення тих переліків якостей, які запропонували однокласники. Якщо перелік якостей їм сподобався, то вони роблять позначку маркером. Таким чином визначається список-переможець (чи переможці). Їх зачитують ще раз, доповнюють-і лишують на дошці як результат колективного вибору групи.

Завдання педагога – прокоментувати різноманітність вимог, що висувають молоді люди один до одного, важливість моральних якостей, які в переліках визначаються, як пріоритетні. Розбіжності у поглядах на пріоритетність тих чи інших рис педагог може прокоментувати як те, що до обрання супутника життя необхідно підходити комплексно. Слід також підвести старшокласників до розуміння того, що якості, риси партнера-це те, що кожен з нас хоче взяти, але взамін потрібно навчитися і віддавати.

Вправа «Критерії щасливої сім'ї»

Педагог на фліп-чарті малює два поєднаних серця. Одне серце символізує зовнішні фактори, що впливають на щастя та благополуччя сім'ї, а друге – внутрішні. Учні називають по черзі фактори, критерії щасливої сім'ї, а педагог їх занотовує, групує їх разом із дітьми за факторами: зовнішніми і внутрішніми.

Висновок: сімейне щастя залежить від багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Серед факторів, що лежать в основі успішного сімейного життя, можуть бути названі:

1. Свідомий вибір партнера.
2. Повага та увага подружжя один до одного.
3. Кожен із подружжя має можливість самореалізації, досягнення своїх цілей та бажань.
4. Достаток та окрема житлова площа.
5. Довгоочікувана, запланована а бажана дитина.
6. Можливість не лише брати, але й віддавати щось навзаєм.
7. Важливо мати спільні справи та інтереси.
8. Пріоритетні сімейні цінності мають збігатися.

Вправа «Малюємо сімейне життя»

Учасники об'єднуються у чотири міні-групи. Кожній з груп пропонується намалювати одну із ситуацій життя сім'ї:

- приготування їжі;
- прибирання квартири;
- відпочинок а природі;
- ремонт квартири.

Основні правила проведення вправи: малювати на аркушах формату А1 кольоровими олівцями, фломастерами. На малюнку мають бути присутніми усі члени сім'ї.

Групи розміщуються у чотирьох рівновіддалених місцях.

Після того, як групи завершили малювати, педагог пропонує їм перейти по часовій стрілці до інших малюнків, і так продовжувати доти, доки кожна група не побуває біля усіх чотирьох малюнків і не домалює щось своє. Таким чином в учнів буде можливість побачити різноманітність сімейних стосунків. Вчителю слід стежити за дисципліною і дотриманням усіх правил вправи.

Тест «Готовність до шлюбу»

Педагог запитує у учнів, хто і як, на їхню думку, може визначити готовність до сімейного життя? Якщо готовність людини до управління машиною визначається екзаменом, перевіряється шляхом тестування, то готовність бути дружиною(чоловіком), матір'ю (батьком) перевіряється тільки життям, яке інколи надзвичайно суворо екзаменує.

Педагог пропонує підліткам пройти тест «Готовність до шлюбу»

До уваги вчителя.

Краще, якщо основні питання тесту педагог не зачитуватиме, а роздасть учням готові бланки для тестування.

Тест «Готовність до шлюбу»

Висловіть своє ставлення до твердження, поставивши знак «+» у відповідній графі.

№	Твердження	Я	Він(вона)
1.	Відправка дитини до дитячого садка		
2.	Турбота про дітей		
3.	Перевірка домашнього завдання дітей		
4.	Відвідування батьківських зборів		
5.	Організація дитячих свят		
6.	Організація сімейних свят		
7.	Читання спеціальної літератури з виховання дітей		
8.	Виконання важкої фізичної роботи по дому		
9.	Виконання дрібної домашньої роботи		
10.	Купівля продуктів харчування		
11.	Прибирання квартири		
12.	Прання білизни		

13.	Підтримка контактів сусідами		
14.	Сплата комунальних рахунків		
15.	Планування сімейного бюджету		
16.	Купівля одягу, взуття		
17.	Купівля санітарно-гігієнічної продукції		
18.	Купівля побутової техніки, меблів		
19.	Годування домашніх тварин		
20.	Вигул собаки		
21.	Винесення сміття		

Опрацювання результатів: за кожну відповідь «Я» ви отримуєте по 1 балу.

Результати:

Від 0 до 5. Ви хочете отримати не супутника (супутницю) життя, а хатню робітницю (працівника). Вам ще треба багато чого переглянути у своїх ставленнях до сімейного життя.

Від 6 до 14. У вас немає особливих причин для хвилювань, але радимо задуматись. Чи не багато обов'язків ви перекладаєте на плечі майбутнього партнера.

15 і більше. Ви повністю готові до сімейного життя.

Дискусія «Ризики укладання шлюбу за кордоном»

Педагог, використовуючи інформаційні матеріали, обговорює з підлітками основні ризики укладання шлюбу за кордоном та шляхи їх уникнення.

Запитання для обговорення:

-Яке ваше ставлення до шлюбу з іноземними громадянами?

-Чому має місце прагнення вийти заміж за іноземця/ одружитися з іноземкою?

-Чи існують ризики укладання шлюбу за кордоном, які саме?

Місце жінки у сім'ї та законодавче регулювання

Аналізуючи історію можна сказати декілька слів стосовно жінки у сім'ї в XVIII-XIX столітті.

Більшість західних українських територій входила до Австро-Угорщини, а східна частина – до Російської Імперії. Відповідно, шлюб, як і правове становище жінки, регулювався законодавством цих країн.

Незважаючи на різні характеристики, притаманні законодавствам країн, вони мали декілька спільних рис: Обидві законодавчі системи визнавали дружину другорядною стосовно її чоловіка. Саме чоловік передавав своїй дружині своє прізвище, а разом із ним і права свого стану. Окрім цього, чоловік визнавався єдиним представником інтересів сім'ї перед громадськими та державними органами та в суді, реєстрував місце проживання сім'ї та мав пріоритетне право опіки та влади над дітьми.

Попри те, що у сім'ї жінка мала вторинну позицію, законодавство обох країн визнавало її цивільну правосуб'єктність. Це означає, що з досягненням повноліття жінка могла звернутися до суду з позовами про порушення майнових прав, завдання моральних збитків чи фізичних ушкоджень. Однак існувало безліч процесуальних обмежень щодо участі жінок у судовому процесі: вони не могли виступати свідками або представниками третіх осіб. Третє, але не менш важливе, – за жінкою визнавалося право на приватну власність. У шлюбі жінка могла отримувати нову власність, рухому або нерухому. До того ж наречена мала виняткове право на весь посаг, який вона отримала від своєї родини та приносила в новостворену сім'ю. На той час це було рідкісним явищем, адже закони переважної більшості європейських країн затверджували майнову безправність жінки.

Тепер детальніше розглянемо інститут шлюбу, що утвердився на українських землях, які увійшли до складу Російської імперії. Українське звичаєве право, що отримало нові характерні риси завдяки появі Гетьманщини, увійшло до складу збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», найвідомішої кодифікації українського права

середини XVIII століття. Незважаючи на те, що збірник свого часу не набув чинності, він мав великий вплив на становлення інституту шлюбу на українських землях.

У ньому чітко визначались умови укладання шлюбу: дотримання шлюбного віку (для нареченої — 13 років; для нареченого — 18 років);

добровільна згода подружжя, яка могла виражатись активно (наприклад, незгода з домовленістю батьків щодо укладення шлюбу) або пасивно (тиха згода у вигляді мовчання у відповідь на домовленість батьків на укладення шлюбу), та відсутність близького споріднення.

Право на вільну згоду, закріплене ще в Литовських статутах, перейшло і до збірника. Як і покарання за порушення дозволу батьків або близьких родичів на шлюб. Однак реалії життя відрізнялися. Навіть у XVIII–XIX століттях примусові шлюби не були поодинокими. Це підтверджується зверненнями до духовних консисторій, у яких ідеться про укладення насильницьких шлюбів.

На початку XIX століття основним джерелом для врегулювання шлюбно-сімейних стосунків на територіях України, що були у складі Російської імперії, було Звід законів Російської імперії 1832 року.

Звід взагалі не визначало поняття шлюбу. Окрім цього, закон визнавав лише церковну форму шлюбу, тобто вінчання у церкві. Відповідно до цього, він допускав розлучення для православних християн лише через духовний суд на прохання одного з подружжя на чітко визначених підставах.

Підбиття підсумків

Вчитель підсумовує, що готовність до сімейного життя – внутрішнє відчуття дорослості, уміння відповідати за свої вчинки та брати відповідальність за інших. Цей стан залежить не від біологічного віку людини, а від соціальної зрілості, здатності приймати життєво важливі рішення, матеріально утримувати сім'ю та виховувати дітей.

Побудова сім'ї – можливо, найважча справа у світі. Вона передбачає сумісні зусилля двох індивідуальностей. Щаслива сім'я підтверджує думку про те, що людські почуття – найважливіша цінність. У сім'ї люди отримують можливість з готовністю ділитися один з одним своїми думками, горем та радістю. Сутність створення життєздатної сім'ї – дати можливість всім членам зайняти індивідуальне місце, насолоджуватися життям, і результатом такої взаємодії є особистісне зростання всіх членів сім'ї.

(Вчитель роздає учням «Законодавство України про шлюб» для самостійного ознайомлення)

Законодавство України про шлюб

Право брати шлюб та основні засади оформлення шлюбу закріплені в Основному законі України – Конституції. Так, у статті 51 Конституції України проголошено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх батьків. Сім'я, дитинство, материнство, батьківство охороняються державою.

Шлюбно-сімейні відносини визначає Сімейний кодекс України (СК). Шлюб – це рівноправний союз жінки та чоловіка. Для укладення шлюбу законодавством встановлені певні умови:

- взаємна згода осіб, які укладають шлюб;
- досягнення ними шлюбного віку.

В Україні шлюбний вік встановлено: 18 років для чоловіків і 17 років для жінок.

В окремих випадках (вагітність; фактичні шлюбні відносини вже склалися; народилася дитина тощо) за рішенням суду чи органів опіки і піклування шлюбний вік може бути знижено.

У законодавстві України закріплено ряд умов, які перешкоджають укладенню шлюбу, а саме:

- якщо хоча б одна особа вже перебуває в іншому шлюбі,

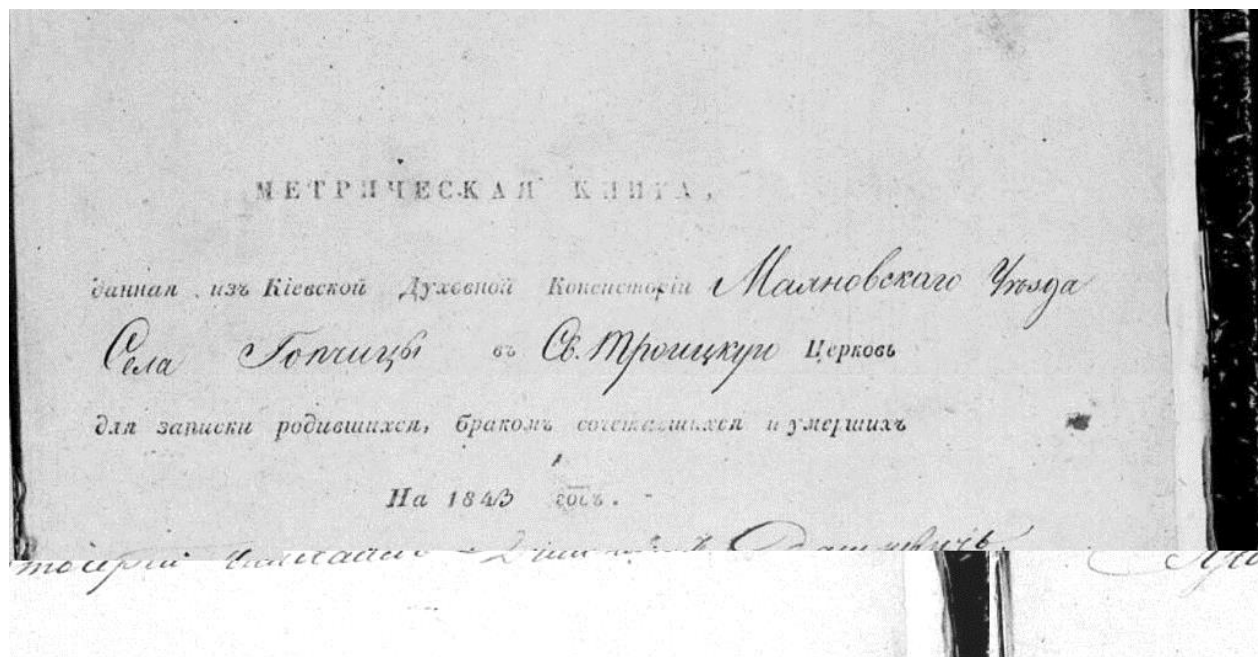
-якщо особи між собою є кровними родичами або повно рідними чи неповно рідними братами і сестрами;

-не допускається укладення шлюбу між усиновителями і усиновленими;

-не допускається укладення шлюбу між особами, з яких хоч одна визнана судом недієздатною внаслідок душевної хвороби або недоумства;

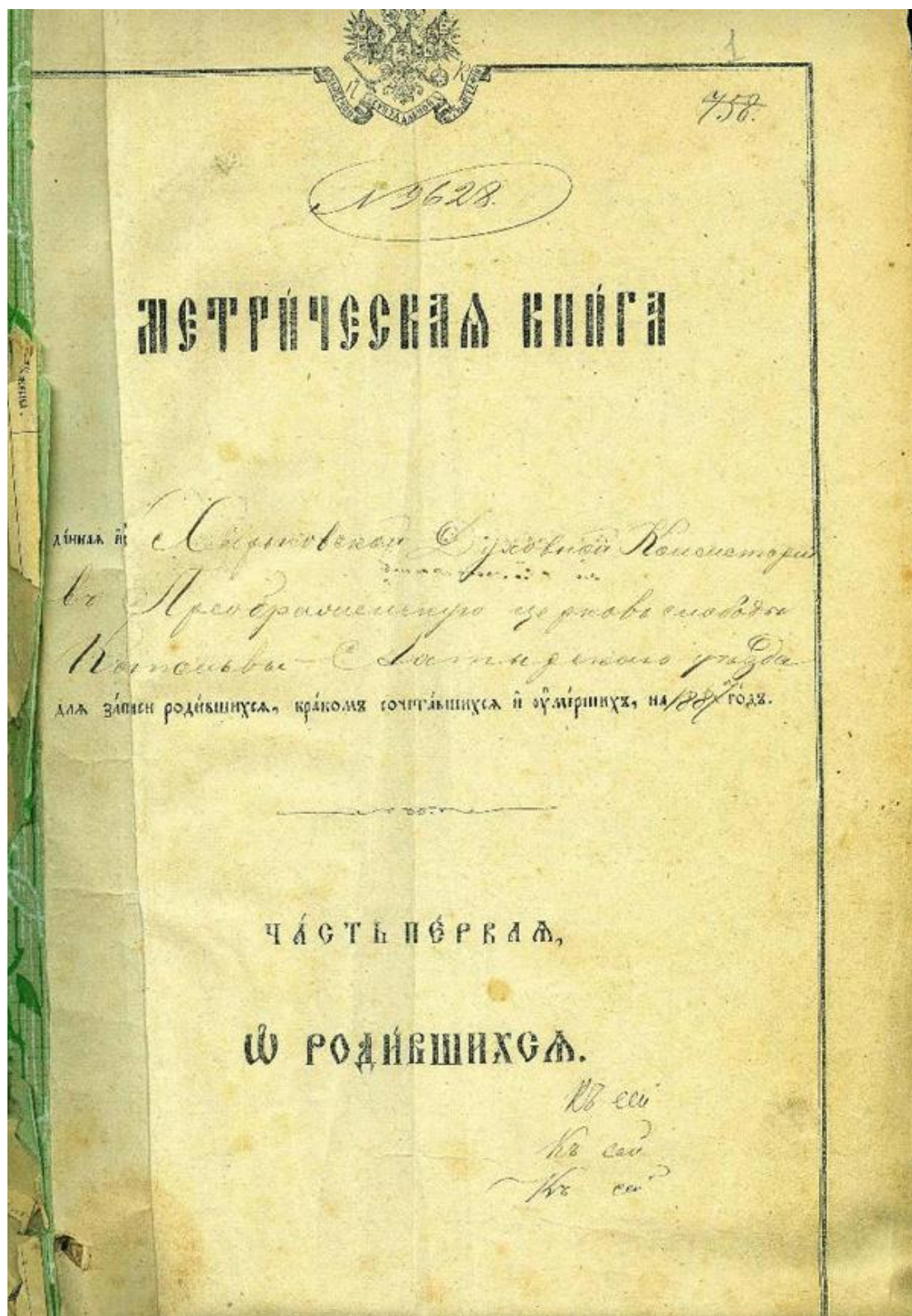
-згідно з законом, захист прав та інтересів неповнолітніх дітей покладено на їхніх батьків. У разі одруження неповнолітніх вони набувають дієздатності в повному обсязі з моменту одруження і здійснюють захист своїх прав самостійно.

Додаток Б

Титульна сторінка метричних книг

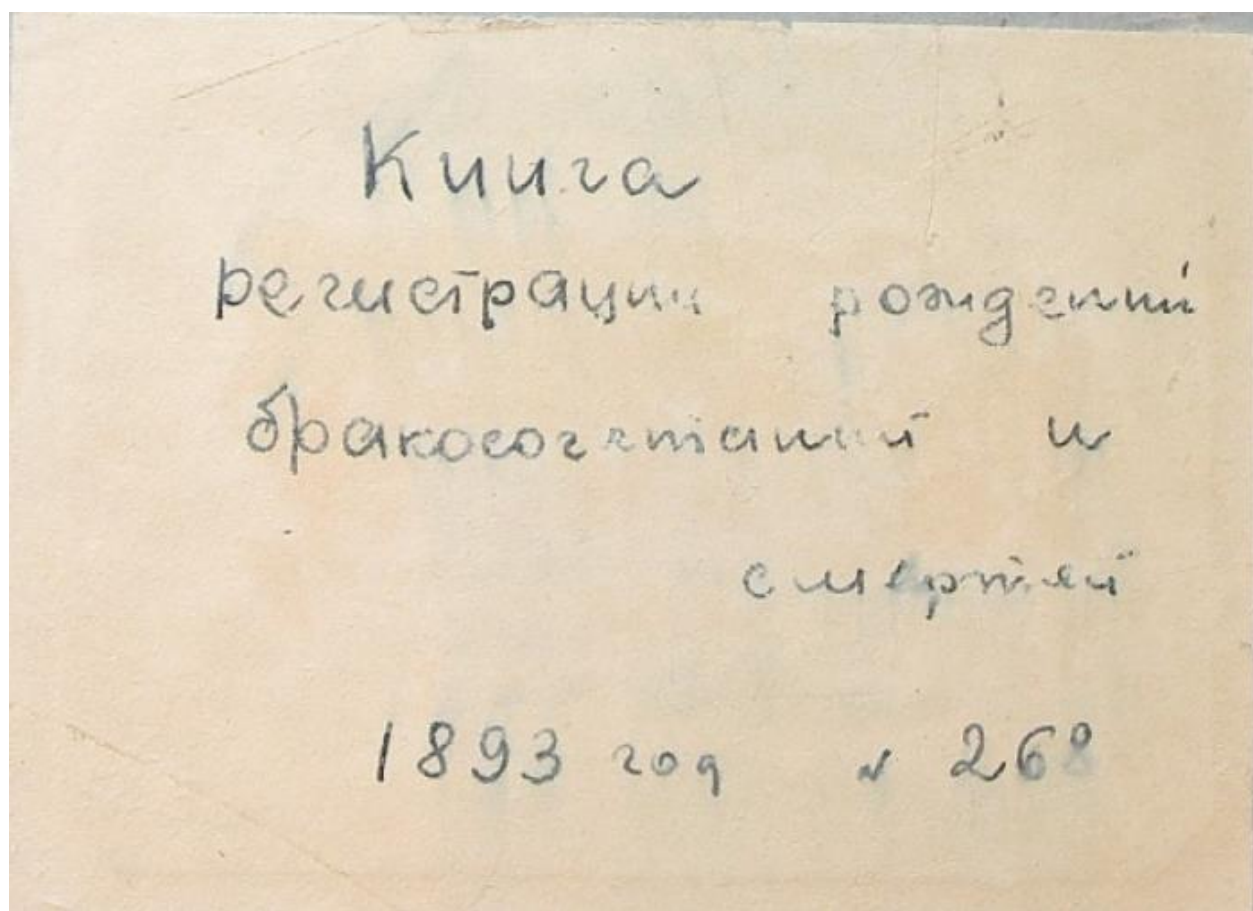
Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/arhiv-dratss-harkivschini>

Титульна сторінка метричних книг

Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/istoriya-metricnih-knig-ta-knig-derjavnoi-reestratsii-aktiv-tsvilnogo-stanu-zahidnogo-mijregionalnogo-upravlinnya-ministerstva-yustitsii-m-lviv-ta-jittya-vidomih-lyudey>

Додаток Г

Титульна сторінка метричних книг

Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/arhiv-dratss-harkivschini>

Døde Mandtjen.							
No.	Dødsdagen.	Begravelses- Dagen.	Den Dødes Fors og Tit-Navn.	Stand, Haandtering og Opholdssted.	Alder.	Hvor an- ført i det almindelli- ge Dødsbe- rettes-Be- gister.	Anmerkninger.
	1622						
7	3 ^{de} Martz	6 ^{de} Martz	Engel Jacobsen	Gjæver	51 ^{1/2}	—	St.)
8	11 ^{de} do	18 ^{de} do	Engelvig Monst	Kjøe	25 ^{3/4} A.	—	do. Smilend
9	13 ^{de} do	19 do	Haldor Thorsen	Kingside	22 A.	—	do.
10	14 ^{de} Martz	—	Bengt Bengt	Egeland	42 A.	—	do. Smilend
11	do	—	Poen Olsen	ibid	24 A.	—	do. Smilend
12	do	—	Niels Kastej	Offstue	21 A.	—	Lig i an- dret Havn den 10 ^{de} April 1622 alle 7 aar
13	do	—	Torbjørn Thorsen	Korsvold	25 a.	—	—
14	do	—	Lars Jacobsen	Offstue	40	—	den Døde
15	do	—	Hans Røpke	ibid	41	—	den Døde
16	do	—	Hans Larsen	Grønde	24 a.	—	den Døde
17	do	—	Hans Olsen	Holland	20 a.	—	den Døde
18	do	—	Haldor Engel	Boye	49 a.	—	den Døde
19	do	—	Poen Eriksen	ibid	25 a.	—	—
20	do	—	Engel Bengt	Schiellund	31 a.	—	—
21	do	—	Torvald Monst	Kjøe	24 a.	—	—
22	do	—	Poen Olsen	Solbæm	51 a.	—	—
23	do	—	Hans Olsen	ibid	19 a.	—	—
24	do	—	Hans Larsen	Rinddal	50 a.	—	—
25	do	—	Daniel Hans	Heistad	37	—	—
26	do	—	Arvid Halvorsen	Halgens	27	—	—
27	do	—	Peder Jacobsen	Lunde	23	—	—
28	do	—	Ole Johansen	Hisdal	46	—	—
29	do	—	Hans Johansen	ibid	42	—	—
30	do	—	Lars Anders	Madland	24	—	—
31	do	—	Rinde Johansen	Hisdal	25	—	—
32	do	—	Elias Eliassen	Wieg	51	—	—
33	do	—	Poen Olsen	Skole	48	—	—
34	do	—	Johannes Eliassen	ibid	47	—	—

Формуляри метричних книг

Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/istoriya-metricnih-knig-ta-knig-derjavnoi-reestratsii-aktiv-tsvilnogo-stanu-zahidnogo-mijregionalnogo-upravlinnya-ministerstva-yustitsii-m-lviv-ta-jittya-vidomih-lyudey>

Додаток Д

The image shows two pages of a handwritten birth register titled "Liber natorum." The pages are numbered 18 and 19. Each page has a header with "Liber natorum." and "Pag. 18" or "Pag. 19". The columns are organized as follows:

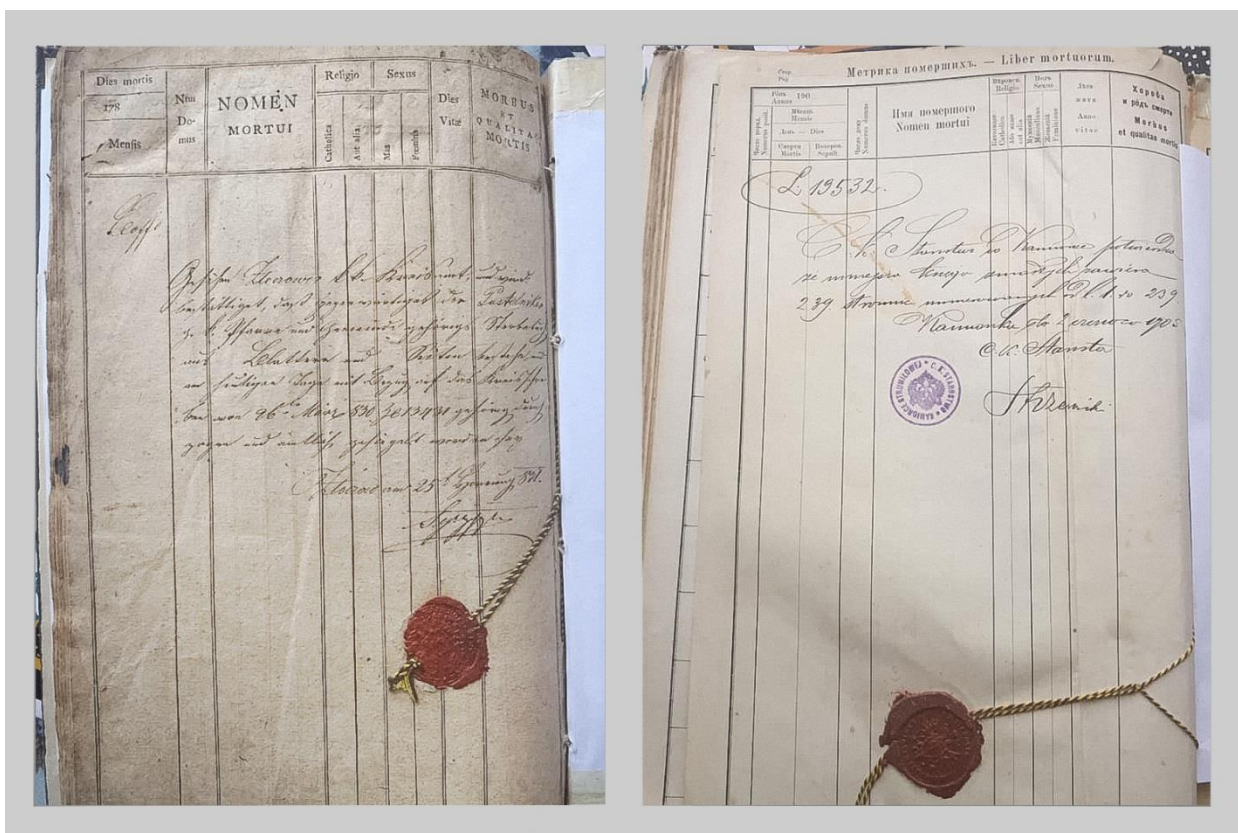
- Page 18:**
 - Columns 1-3: Date (Year, Month, Day)
 - Column 4: Sex (M/F)
 - Column 5: Name (NOMEN)
 - Column 6: Religion (Religio)
 - Column 7: Status (Status)
 - Column 8: Birth (Natiuitas)
 - Columns 9-11: Parents (PARENTES) - Paternal (Pater), Maternal (Mater), and Name (Nomen)
 - Column 12: Godparents (PATRINI et ceteri conditoris)
- Page 19:**
 - Columns 1-3: Date (Year, Month, Day)
 - Column 4: Sex (M/F)
 - Column 5: Name (NOMEN)
 - Column 6: Religion (Religio)
 - Column 7: Status (Status)
 - Column 8: Birth (Natiuitas)
 - Columns 9-11: Parents (PARENTES) - Paternal (Pater), Maternal (Mater), and Name (Nomen)
 - Column 12: Godparents (PATRINI et ceteri conditoris)

Handwritten entries include names like Michaelus, Andreas, Anna, and Catharina, with dates ranging from 1891 to 1892. The script is in Cyrillic.

Формуляри метричних книг

Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/arhiv-dratss-harkivschini>

Додаток Є

Записи в метричній книзі

Джерело: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/istoriya-metricnih-knig-ta-knig-derjavnoi-reestratsii-aktiv-tsvilnogo-stanu-zahidnogo-mijregionalnogo-upravlinnya-ministerstva-yustitsii-m-lviv-ta-jittya-vidomih-lyudey>

Константин Трутовський. «Весільний викуп»

Джерело: <https://amazing-ukraine.com/191-rik-vid-dnia-narodzhennia-kostiantyna-trutovskoho-vse-pro-vidomoho-ukrainskoho-khudozhnyka-shcho-maliuvav-ukrainskyi-pobut-peizazhi/>

Додаток З

Микола Пимоненко. «Засватали»

Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:М.Римоненко._%C2%ABMatchmaking%C2%BB_%281896%29.jpg

Додаток И

Іван Соколов «Весілля на Україні»

Джерело: <https://localhistory.org.ua/rubrics/painting/vesillia-na-ukrayini/>

Додаток І

Іван Соколов «Весілля»

Джерело: <http://baitzar.blogspot.com/2019/03/1823-1910.html>

Додаток І

Микола Пимоненко «Весілля в Київській губернії».

Джерело: <http://baitsar.blogspot.com/2019/03/1823-1910.html>